

LONDRA YAHUDİLER CEMİYETİ İSTANBUL MİSYONU VE HASKÖY İNGİLİZ OKULU

MUSTAFA KAAAN SAĞ*

Londra Yahudiler Cemiyeti (London Jews Society)¹, Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmek amacıyla kurulmuş İngiltere merkezli bir cemiyettir. Cemiyet, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ve özellikle başkent İstanbul'da da faaliyet göstermiş, kentnin birçok yerinde amaçlarına yönelik hizmet veren okul, şapel, enstitü, tıp merkezi ve depolar kurmuştur. İstanbul'da açmış oldukları okullar arasında en uzun süre hizmet vereni, cemiyetin 19. yüzyıl sonunda İstanbul'daki merkezi haline gelen Hasköy'deki Londra Yahudiler Cemiyeti İngiliz okuludur. Bugün okulun bulunduğu arazide Hasköy İlköğretim Okulu yükselmektedir. Cemiyetin faaliyetlerini ve Hasköy İngiliz okulunu analiz etmeden önce özellikle İngiltere'de, Yahudilere yönelik misyoner faaliyetlere göz atmak gerekmektedir. Ardından Londra Yahudiler Cemiyeti'nin genel tarihi gözden geçirilecek ve İstanbul'daki faaliyetlerine odaklanılacaktır.

1. İNGİLTERE'DEKİ YAHUDİLERİN HİRİSTİYANLIĞA DÖNDÜRÜLMESİ

Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülme çabaları Hıristiyanlık ilk ortaya çıktığından beri süregelmiştir. M.S. 500 senesine kadar Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülmesi ile ilgili birçok eser yazılmıştır.² Reformasyon'a kadar olan süre boyunca Yahudiler Hıristiyanlığın düşmanları olarak görülmüş ve Hz. İsa'nın katilleri olarak suçlanmıştır. 1078 tarihinde Papa, hiçbir Yahudi'nin Hıristiyan ülkelerde önemli pozisyonlara getirilmemesi gerektiğini ve hiçbirinin Hıristiyanlardan üstün olamayacağını açıklamıştır.³

* Araş. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, sag@itu.edu.tr

¹ Cemiyet günümüzde "Church's Ministry among Jewish People (CMJ)" ismiyle faaliyetlerine devam etmektedir. Kuruluş aşamasındaki bir diğer ismi de "Lonton Society for Promoting Christianity amongst the Jews"tir.

² Bahsedilen eserlerin başlıcaları için bakınız: Justin Martyr, *Dialogue with Trypho (Selections from the Fathers of the Church)*, M.S. 165. çev. Thomas B. Falls, The Catholic University of America Press, Washington D.C. 2003; Eusebius Pamphilus, *Eusebius's Ecclesiastical History*, çev. C. F. Cruse, Merchant Books, 2011.

³ Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York University Press, New York 1991, s. 3.

Reformasyon döneminde ise Yahudilere karşı tekrar olumlu yaklaşılmaya çalışılmıştır. Martin Luther (1483-1546), 1523 senesinde “Hz. İsa bir Yahudi olarak doğmuştur” (That Jesus Christ Was Born A Jew) adlı bir çalışma hazırlamıştır. Ona göre, Yahudilere nazikçe davranılırsa ve İncil hakkında bilgilendirilirse, samimi bir Hıristiyan olmamaları için hiçbir sebep yoktur. 1543’te hazırladığı “Yahudiler ve Yalanları” (On the Jews and their Lies) adlı bir başka geç dönem çalışmasında ise Martin Luther, Yahudiler hakkındaki olumlu fikirlerinden vazgeçmiş ve özetle Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülmesinin imkansız olduğunu belirtmiştir.⁴ Luther’e göre “bir Hıristiyan’ın, “şeytandan sonraki en büyük düşmanı” inançlı bir Yahudi’dir”. Luther’in ölümünden yaklaşık 50 sene sonra Yeni Ahit, 1599’da ilk defa Nürnberg’de Alman İbranice uzmanı Elias Hutter tarafından İbranice’ye çevrilmiş ve Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülme uğraşında önemli bir adım atılmıştır.⁵

İngiltere’de Yahudilere dair bilinen ilk anlatılardan biri York Başpiskoposu Egbert’in 740 senesinde Hıristiyanların Yahudi bayramlarına katılmasını yasaklamasıdır.⁶ 11. yüzyıl öncesinde İngiltere’de Yahudilerin büyük gruplar halinde yaşadığına dair kesin bir bilgi yoktur.⁷ Yahudilerin İngiltere’ye topluca gelişleri, ekonominin canlandırılması amacıyla ilk olarak Kral I. William (1066-1087) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak I. Richard (1189-1199) yönetiminde Yahudilerle ilgili ilk sorunlar ortaya çıkmıştır. Richard’ın Westminster Abbey’de tahta çıkış törenine Yahudilerin girmesi yasaklanmış, bu olay büyüyerek tüm İngiltere’de Yahudilere karşı bir harekete dönüşmüştür. Yahudilerin, ticaretle uğraşması ve halka faiz karşılığı borç para vermesi zaman içerisinde tepki çeken bir topluluk haline gelmelerine yol açmıştır. Yahudilere karşı duruş, Kral John (1199-1216) döneminde de devam etmiş, Magna Carta’ya dahi Yahudi karşıtı maddeler eklenmiştir. Önceleri Yahudilerin İngiltere’ye yerleşmesini teşvik eden Kral John, yönetiminin ilerleyen döneminde Yahudileri cezalandırmaya başlamıştır.⁸ Yahudilere yönelik suçlamalar III. Henry döneminde (1216-1272) devam etmiştir. Kral I. Edward ise çıkardığı “Sınır Dışı Etme Bildirisi” (Edict of Expulsion) ile 1290 senesinde, Hıristiyanlığı kabul etmeyen hiçbir

⁴ Rev. W. T. Gidney, *The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews from 1809 to 1908*, London Society for Promoting Christianity amongst the Jews, Londra 1908, ss. 1-7.

⁵ Charles Henry Robinson, *The Conversion of Europe*, Longmans, Green and Co., Londra 1917, ss. 539-541.

⁶ Robinson, *a.g.e.*, s. 115.

⁷ Albert M. Hyamson, *A History of the Jews in England*, Jewish Historical Society of England, Chatto and Windus, Londra 1908, ss. 1-7.

⁸ Robinson, *a.g.e.*, s. 558.

Yahudi'nin İngiltere'de kalamayacağını açıklamış ve İngiltere'de yaşayan tüm Yahudileri İngiltere'den uzaklaştırmıştır. Yahudilerin İngiltere'ye tekrar kabul edilmeleri ancak 1657 senesinde Oliver Cromwell'in⁹ izniyle gerçekleşmiştir.¹⁰

İngiltere'de Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülmeleri ile ilgili çalışmalar Yahudilerin 11. yüzyıldan 13. yüzyıla dek İngiltere'de geçirdikleri ilk zaman diliminde başlamıştır. Özellikle 1221'de Oxford'a gelen Dominikenler¹¹, Oxford'da Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmek amacıyla "Domus Conversorum" adında bir ev kurmuşlardır. 1232 senesinde III. Henry (1216-1272), Londra'da daha büyük bir "Domus Conversorum" kurmuştur. Burası 1290'dan sonra da 18. yüzyıla dek hizmet vermeye devam etmiştir.¹² 1290'da yaşanan sınır dışı etme sürecinde, özellikle bir kısım fakir Yahudi, Londra'daki "Domus Conversorum"da vaftiz olarak Hıristiyanlığa geçmiştir.¹³

Cromwell'in davetiyle İngiltere'ye dönen Yahudiler, öncelikle Londra'da mütevazı bir sinagog ve bir Yahudi mezarlığı edinmişlerdir.¹⁴ Yahudi nüfusunun artmasına paralel olarak İngiltere ve özellikle Londra'da bulunan sinagog sayısı da çoğalmıştır.¹⁵ 1753 senesinde Parlamento Yahudilerin İngiliz vatandaşı olarak kabul edilmesine yönelik bir yasa taslağı çıkarmıştır, ancak halk ve rahipler sınıfı bu yasaı protesto etmiş, bir sene sonra yasa parlamento tarafından reddedilmiştir.¹⁶

19. yüzyılın başında İngiltere'de bulunan Yahudiler, hala bir takım politik ve sosyal sorunlarla karşı karşıyadır. Birçok iş sahasında çalışmaları ve İngiliz Avam Kamarası'na

⁹ Kısa bir süre için (1653-1661) İngiltere'nin yönetim biçimini krallıktan cumhuriyete çeviren İngiliz siyasetçi Oliver Cromwell'in (1599-1658) en büyük destekçileri Püritenlerdir. Radikal Püritenlerin inancına göre Tanrı İngiltere'yi Yahudileri Hıristiyanlığa çevirmekle görevlendirmiştir ve kıyamet yaklaşmaktadır. Dolayısıyla Yahudilerin İngiltere'ye gelmeleri ve Protestan İngiltere tarafından dinlerinin değiştirilmesi gerekmektedir (Todd M. Engelmann, *Jews of Modern Britain, 1656-2000*, University of California Press, Berkeley 2002, s. 19).

¹⁰ H. P. Stokes, *A Short History of the Jews in England*, London Central Board of Missions and Society for promoting Christian Knowledge, The Macmillan Co., New York 1921, ss. 3-7; Hyamson, *a.g.e.*, ss. 125-133.

¹¹ Dominikenler, Aziz Dominicus tarafından "Vaiz Papazlar" resmi adıyla kurulmuş (1215) bir Hıristiyan tarikatıdır.

¹² Stokes, *a.g.e.*, ss. 36-39, 49-53.

¹³ Engelmann, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁴ James Picciotto, *Sketches of Anglo-Jewish History*. Trübner and Co., Londra 1875, s. 30. King Street Aldgate'te bulunan sinagog, konuttan bozma, geçici olarak düzenlenmiş bir yapıdan ibarettir.

¹⁵ Engelmann, *a.g.e.*, ss. 41-77. 17. yüzyılda Sefarad ağırlıklı olan Yahudi nüfusu, 18. yüzyılda Aşkenazlar'ın yoğunluğuna bağlı olarak değişmiştir.

¹⁶ Robinson, *a.g.e.*, ss. 559-560; G. F. Abbott, *Israel in Europe*. Macmillan and Co., Londra 1907, ss. 284-285.

alınmaları yasaktır. Kraliçe Viktorya döneminde (1837-1901) ise İngiltere’de yaşayan Yahudiler birçok alanda özgürlüklerine kavuşmuştur. Bu dönemde Yahudiler artık yabancı sayılmamaktadır ve İngiltere’nin bir parçası olmuşlardır.¹⁷ Özellikle fakir Yahudi ailelerinin çocuklarının Anglikanlaşmasında bu dönemde Yahudilere yönelik geliştirilen eğitim sisteminin büyük etkisi olmuştur.¹⁸ 19. yüzyılın ikinci yarısında, iş sahalarında, üniversite-lerde ve parlamentoda önlerindeki engeller adım adım kalkmıştır.¹⁹

Bu gelişmelerin yanı sıra, 19. yüzyılın başlarında Anglikan Kilisesi’nin kurumlarna sızıp orta sınıf üzerinden topluma yayılarak İngiltere’de büyük bir güç haline gelen Evangelikalizm²⁰, Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülme çalışmalarına hız vermiştir. Evangelikaller, Hıristiyanlığa dönmeyenleri koruma misyonuna sahiptir ve bu amaç doğrultusunda hizmet vermişlerdir. Özellikle Britanya’nın, Yahudileri “Kutsal Topraklar”a geri döndürme konusunda özel bir rolü olduğuna inanmışlardır. Yahudilerin “Kutsal Topraklar”a geri dönüşü, İncil’e göre Hz. İsa’nın yeryüzüne tekrar dönüşü için gereken ön şartlardan biridir. Bu şart, Evangelikal eskatolojisinin²¹ önemli bir parçasıdır.²²

¹⁷ Herman Adler, *The Jews during the Victorian Era: a sermon preached at the North London Synagogue on Sabbath, June 26th, 5657-1897*, Alfred J. Isaacs and Sons, Londra 1897, s. 6. 1837’de Londra’da sadece altı sinagog bulunurken, 1897’de bu sayı elliye aşmıştır.

¹⁸ Sara Abosch, ““Good Jews and Civilized, Self Reliant Englishmen” Crafting Anglo-Jewish Education in the 19th Century”, *New Directions in Anglo-Jewish History*, ed. Geoffrey Alderman, Academic Studies Press. Boston 2010, ss. 49-72.

¹⁹ Stokes, *a.g.e.*, ss. 84-90. 1830 senesinde İngiliz politikacı ve avukat Robert Grant, Avam Kamarası’na Yahudilerle ilgili engelleri kaldıran bir yasa tasarısı sunmuştur. Grant, daha sonra Londra Yahudiler Cemiyeti’nin aktif bir üyesi olmuştur. Yahudiler, 1858 senesinde resmi olarak Parlamento üyesi olma hakkını kazanmıştır.

²⁰ Evangelikalizm, Protestanlık için kullanılan Evangelikal Hıristiyanlık ile karıştırılmamalıdır. 18. Yüzyılın ortasında İngiltere’de güçlenen Evangelikal hareket, Amerika ve İngiltere’de dini hayatı tekrar canlandırmış, yeni program ve metodlar aracılığıyla dinsel aktiviteleri artırmıştır (Elbert Russell, *The History of Quakerism*, Macmillan, New York 1942, ss. 287-288).

²¹ Eskatoloji, teolojinin, insanlık ve dünya tarihinin sonunda gerçekleşecek olaylarla ilgilenen bir alt branşdır.

²² Mark Crinson, *Empire Building Orientalism and Victorian Architecture*, Routledge, Londra 1996, s. 200. Londra Yahudiler Cemiyeti’nin mimarlarından biri olan Matthew Habershon’un yazmış olduğu 1834 tarihli “Kehanet Metinleri Üzerine Bir Bilimsel İnceleme” (A Dissertation on the Prophetic Scriptures) adlı eseri, bu inancı yansıtan önemli çalışmalardan biridir. Habershon, cemiyet tarafından Kudüs’te inşa edilen Anglikan Kilisesi’nin inşasında da büyük rol oynamıştır. Eserinde Hz. İsa’nın tekrar dünyaya gelişinin nasıl kesin olarak tarihlendirebileceğini yorumlamış ve bu süreci hızlandırmak için Yahudilerin Hıristiyanlığa çevrilmesi gerektiğini açıklamıştır. Habershon’a göre Yahudilerin Hıristiyanlığa çevrilmesi, “Kutsal Topraklar”a dönüş ön şartının yanında Hz. İsa’nın tekrar dünyaya dönüşü için gereken ön şartlardan bir diğeridir.

2. LONDRA YAHUDİLER CEMİYETİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI

Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmek amacıyla kurulan ilk iki İngiliz cemiyeti, 1698'de kurulan "The Society for Promoting Christian Knowledge" (Hıristiyan Bilgisini Tanıtma Cemiyeti) ve 1701'de kurulan "The Society for the Propagation of the Gospel" (İncil'i Yayma Cemiyeti) dir. Bu iki cemiyet ağırlıklı olarak İngiliz kolonilerinde ve İngiltere'ye bağlı ülkelerde yaklaşık yüz sene boyunca misyoner faaliyetlerini sürdürmüştür. 1792'de "Baptist Missionary Society" (Baptist Misyoner Cemiyeti), 1795 senesinde "The Missionary Society" (Misyoner Cemiyeti) kurulmuştur. Bahsedilen cemiyetin ismi daha sonra Londra Misyoner Cemiyeti olarak değiştirilmiştir. 1799'da "The Church Missionary Society" (Kilise Misyoner Cemiyeti) ve "The Religious Tract Society" (Dini Yayın Cemiyeti) kurulmuştur. 1804'te ise "The British and Foreign Bible Society" (Britanyalı ve Yabancı İncil Cemiyeti) hizmet vermeye başlamıştır. 1809'da kurulan "London Jews Society" (Londra Yahudiler Cemiyeti) ise, 19. yüzyılın başında, dünyadaki en yaygın Yahudilere yönelik misyoner cemiyetidir ve sayılan bu cemiyetlerin arasında başta gelir.²³ Bahsedilen cemiyetler özellikle çocuklar ve fakirlere yönelik hizmet vermiştir. Çoğunlukla bedava eğitim, para ödülü gibi yollarla öğrenci kazandıkları için İngiltere'de yaşayan birçok Yahudi tarafından eleştirilmişlerdir.²⁴

1908 senesinde Londra Yahudiler Cemiyeti'nin o dönemki sekreteri Papaz W. T. Gidney, cemiyetin kuruluşunun 100. yıldönümü (15 Şubat 1908) sebebiyle cemiyetin yüzyıllık tarihi gelişimini sunan bir kitap (The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews from 1809 to 1908) hazırlamıştır. Bu kitap, cemiyetin 1908'e dek yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin bir kaydı niteliğindedir. Cemiyetin o dönemki başkanı John H. Kennaway, bu kitap için kaleme aldığı 29 Temmuz 1908 tarihli ön yazısında cemiyetin çeşitli yerlerde kurduğu hastaneler, endüstriyel atölyeler ve misyon okulları sayesinde İncil'i İbraniye'ye çevirdiklerini ve hem Yeni Ahit'in hem de Eski Ahit'in milyonlarca kopyasını çoğaltarak bunları Yahudiler arasında dağıttıklarını, bu sayede de cemiyetin 1809'daki kuruluşundan beri 150-200 arasında Yahudi'nin Hıristiyanlığa döndürüldüğünü ve Anglikan Kilisesi'nin liturjisi hakkında bilgilendirildiğini aktarmaktadır. Kennaway'e göre bahsedilen Yahudiler ve birçoğunun çocukları, Anglikan Kilisesi'nde rahip olarak göreve atanmıştır. Yazar Gidney, 9 Ekim 1908 tarihli ön yazısında, kendisinin bu araştırmada cemiyetin 1809'dan beri çıkardığı yıllık raporlarından, dergilerinden²⁵ ve diğer yayınlarından²⁶ faydalandığını belirtmektedir.

²³ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 12.

²⁴ Stokes, *a.g.e.*, s. 101.

²⁵ The Instructor, The Jewish repository or monthly communications respecting the Jews, and the proceedings of the London Society, The Jewish Expositor and Friend of Israel, Monthly Intelligence, Jewish Intelligence, The Jewish Expositor.

²⁶ Sites and Scenes, At Home and Abroad.

Gidney, hazırlamış olduğu kitapta cemiyetin tarihini on ana bölüme ayırmıştır. İlk dönem (1809-1815) cemiyetin kuruluşu, ikinci dönem cemiyetin yapılandırılması (1815-1819), üçüncü dönem (1820-29) ise genişleme sürecini ortaya koymaktadır. Cemiyet bu dönemde Avrupa'nın birçok ülkesinde, Orta Doğu'da, Hindistan'da ve özellikle Kudüs'te misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Dördüncü dönem (1830-1840) yazar tarafından "kurucu neslin sona erışı" olarak adlandırılmıştır. Yazar bu dönemi cemiyet adına "çocukluktan gençliğe geçiş" olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde, cemiyetin bütçesinde artış gerçekleşmiş ve bu sayede 1830 senesinde Eski Ahit, Aşkenaz Yahudilerinin kullandığı dil olan Yidiş'e çevrilmiş, 1837-38'de ise Yeni Ahit'in İbranice baskısı ve Süryanice Yeni Ahit'in İbrani karakterlerle hazırlanmış baskısı tamamlanmıştır.²⁷ (Gidney 1908: 143-151). İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcı da bu döneme denk gelmektedir. Yine bu dönemde cemiyet, misyonerlik faaliyetlerini Orta Asya'ya kadar genişletmiştir. Beşinci dönem (1841-1849) cemiyetin piskoposluk himayesi altına girdiği dönemdir. İlk defa bu dönemde cemiyetin yönetici ve yardımcı kadrolarına İngiltere piskoposları atanmıştır. Yine bu dönemde dönemin Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'in desteği ve cemiyetin önderliğinde Kudüs'te bir Protestan Kilisesi inşa edilmiş ve Kudüs Anglikan Piskoposluğu kurulmuştur. Aynı dönemde "The Church of Scotland Jewish Mission", "The Free Church of Scotland Mission", "The Presbyterian Church in Ireland Mission" ve "The British Society for the propagation of the Gospel among the Jews" gibi Yahudilere yönelik İngiliz cemiyetleri faaliyet göstermeye başlamıştır.²⁸ Altıncı dönem (1850-59) cemiyetin kuruluşunun 50. yıldönümü kutlamalarını içermektedir. Yedinci dönem (1860-1874) "ilerleme dönemi" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Avrupa ve Doğu'daki faaliyetlere Kanada ve Amerika gibi merkezler eklenmiştir. Sekizinci dönem (1875-1890) ardı ardına vefat eden cemiyet başkanları sebebiyle bunalım dönemi olarak adlandırılmıştır. Dokuzuncu dönemde (1891-1900) cemiyetin ilerleme süreci devam etmiştir. Onuncu ve son dönem ise (1901-1908) "son birkaç sene" olarak adlandırılmıştır. Bu dönemin en etkili olayı Kraliçe Viktorya'nın ölümüdür.²⁹ (Gidney 1908: XIII-XXX).

4 Ağustos 1808 senesinde bir Yahudi dönmesi olan Joseph Samuel Christian Frederick Frey, önceden hizmet verdiği "The Missionary Society"den (Misyoner Cemiyeti) ayrılarak "Başta Yahudiler olmak üzere Hasta ve Yoksullara Ziyaret, Yardım ve Bilgilendirme amaçlı Londra Cemiyeti"ni (The London Society for the purpose of visiting and relieving the sick and distressed, and instructing the ignorant, especially such as are of the Jewish Nation) kurmuştur. 15 Şubat 1809 tarihiyle ise cemiyetin adı resmen "Yahudiler Arasında Hıristiyanlığı Yayma Londra Cemiyeti" (London Society for promoting Christianity

²⁷ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 143-151.

²⁸ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 214.

²⁹ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. XIII-XXX.

amongst the Jews) olarak değiştirilmiş ve hem Anglikan Kilisesi hem de Nonkonformistleri (Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayanlar) içerecek şekilde yapılandırılmıştır.³⁰ Kraliçe Viktorya'nın babası, Kent Dükü Prens Edward'ın himayesinde ve Evangelikal canlanma etkisiyle kurulan cemiyetin temelleri, özellikle 19. yüzyılın başında hayırseverliği ile ün kazanmış din adamı Lewis Way'in³¹ çabaları sonucunda atılmıştır. Cemiyet kuruluş aşamasında bir hami, bir başkan, başkan yardımcıları, hazine sorumlusu, sekreter, hayat boyu ve senelik üyelerden oluşmaktadır. Cemiyet komitesi, din adamları ve sivillerden oluşan 36 kişilik bir gruptur.³² 1815'te ise cemiyet, tamamen Anglikan Kilisesi'ne bağlanarak Nonkonformistlerden uzaklaşmıştır.³³

Cemiyetin öncelikli amacı, hem İngiltere'de hem de yurtdışında İncil'i mümkün olduğunca Yahudiler arasında yaymak ve onları Hıristiyan ve Yahudilere ait kutsal metinleri okumaya teşvik etmektir. Ayrıca kiliseler kurarak Yahudilere özel vaazlar düzenlemek ve okullar kurarak genç, yetişkin tüm Yahudileri eğitmek amaçlanmıştır. Cemiyetin üstlendiği bir diğer görev de Yeni Ahit'in İbranice'ye çevrilmesi olmuştur.³⁴ Özetle cemiyetin çalışmaları yedi başlık altında toplanmıştır: 1- Evangelist faaliyet (Hıristiyanlığı yaymak) 2- Eğitim 3- İncil Dağıtımı 4- Dua Kitabı Dağıtımı 5- Tanıtıcı Kitapçık Dağıtımı 6- Üretime yönelik faaliyet 7- Tıbbi yardım.³⁵

Londra Yahudiler Cemiyeti'nin İngiltere'deki merkezinin temelleri, Londra'nın doğusunda Bethnal Green'de 7 Nisan 1813 tarihinde Kent Dükü'nün hazır bulunduğu ve yaklaşık 20.000 kişinin katıldığı bir törenle atılmıştır. Öncelikle inşa edilmesi planlanan yapılar bir Piskoposluk Kilisesi, bir okul ve bir barmaktır.³⁶ Beş dönümlük bir arazide kurulan merkez, "Palestine Place" (Filistin Evi) olarak adlandırılmıştır. Burası yaklaşık 80 sene boyunca cemiyetin merkezi olarak hizmet vermiştir (Şekil 1). Aynı zamanda Piskoposluk Kilisesi olan İngiltere'nin Hıristiyan Yahudileri için planlanmış ilk kilisesi 1814'te burada açılmıştır. Merkezin ana giriş kapısı Cambridge Road tarafındadır. Bu kapıdan girildikten sonra merkezin ana eksenini oluşturan ağaçlı uzun bir yolun sol tarafında Misyoner Koleji, Papaz Evi, birkaç özel konut, sağ tarafında ise Yahudi Enstitüsü ve birkaç özel konut

³⁰ Stokes, *a.g.e.*, s. 100.

³¹ Lewis Way (1772-1840), Yahudi Ansiklopedisi'nde cemiyetin kurucusu olarak tanıtılmaktadır (Joseph Jacobs, *Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls, New York ve Londra 1906).

³² Cecil Roth, *A History of the Jews in England*, Clarendon Press, Oxford 1941, s. 242; Hannah Adams, *A concise account of the London Society for Promoting Christianity among the Jews*, John Eliot, Boston 1816, ss. 3-5.

³³ Stokes, *a.g.e.*, s. 100.

³⁴ Adams, *a.g.e.*, ss. 3-5.

³⁵ Rev. W. T. Gidney, *Missions to Jews, A Handbook of Reasons, Facts and Figures for the Pulpit and Platform and for all interested in Church Missions to Jews*, London Society for Promoting Christianity amongst the Jews, Londra 1912, s. 66.

³⁶ Adams, *a.g.e.*, s. 6.

daha inşa edilmiştir. Yolun sonunda Piskoposluk Kilisesi, Piskoposluk Kilisesi'nin sağında 1819'da açılan Erkekler Okulu, solunda ise 1821'de açılan Kızlar Okulu bulunmaktadır. Bu okullar, cemiyetin en öncelikli yaklaşımlarından biri olan Yahudi çocuklarına Hıristiyanlık inancı doğrultusunda eğitim vermek amacıyla kurulmuştur.³⁷

3. LONDRA YAHUDİLER CEMİYETİ İSTANBUL MİSYONU

a. İstanbul'da Yahudiler

Yahudilerin Roma Dönemi'nden itibaren İstanbul'da yaşadığı bilinmektedir. Eğitimi ve tarihçi Avram Galante'ye (1873-1961) göre M.S. 31 senesinden itibaren İstanbul'da bir Yahudi cemaati bulunmaktadır.³⁸ Bizans döneminde zaman zaman din değiştirilmeye zorlandılarsa da, 1176 senesinde kenti ziyaret eden Yahudi gezgin Benjamin de Tudela'ya göre, 12. yüzyılın sonunda şehirde yaklaşık 2555 Yahudi bulunmaktadır ve çoğu İstanbul'un Pera kısmında yaşamaya zorunlu kılınmıştır.³⁹ 1203'te İstanbul'a gelen Haçlılar, aynı sene Pera'da oturan Yahudileri yağmalamış ve çoğunu katletmiştir.⁴⁰

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra Yahudilerin sur içine yerleşmesini teşvik etmiş ve İstanbul'da hahambaşılık kurumunu kurmuştur.⁴¹ Osmanlı döneminin ilk Yahudi yerleşmelerinden biri Eminönü-Sirkeci bölgesi olmuştur. Bizans döneminde Pera'da yaşayan Yahudiler de, bu dönemde Sirkeci civarına yerleşmiştir. Buradaki Yahudi nüfusu, Müslümanlara ait dini yerlerin yakınında Yahudilerin yaşamasının yasak olması sebebiyle, eski bir Karaim Sinagogunun yerine inşa edilen Yeni Cami'nin inşası ile birlikte yer değiştirmiş ve Hasköy'e taşınmıştır.⁴²

³⁷ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 33-51, 59.

³⁸ Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yayın, İstanbul 1999, s. 17; Avram Galante, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1995, ss. 16-21.

³⁹ Ilan Karmi, *The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century*, Isis Press, İstanbul 1996, s. 1; Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 19. Bunlardan Bizans dönemi Yahudileri olarak tanınan ve Yunanca konuşan Romaniotlar, yüzyıllardır İstanbul'da yaşamaktadır. Geriye kalan Yahudilerin bir kısmı İtalya'dan ticaretle uğraşmak amacıyla gelen İtalyan Yahudileri, yaklaşık 500 kadarı ise Karaim Yahudisidir. Karaim Yahudileri, M.S. 8. yüzyıldan itibaren kendi cemaatlerini oluşturmuş bir Yahudi mezhebidir. İstanbul'daki nüfusları Osmanlı Dönemi'nde artış göstermiştir. Çoğunlukla Hasköy ve Karaköy'de ikamet etmişlerdir. Özellikle Rusların 18. Yüzyılda Kırım'ı ele geçirmeleri sonucunda birçok Karaim Yahudisi İstanbul'a yerleşmiştir. Karaimlerin İstanbul'daki nüfusu hiçbir zaman 1000'i aşmamıştır (İlan Karmi, *Jewish Sites of Istanbul*, Isis Press, İstanbul 1992, ss. 28-29).

⁴⁰ Besalel, *a.g.e.*, s. 231.

⁴¹ Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 4-13; Besalel, *a.g.e.*, s. 232.

⁴² Besalel, *a.g.e.*, s. 232; Bernard Lewis, *The Jews of Islam*, Princeton University Press, Princeton 1984, s. 122.

12. ve 13. yüzyıllarda Haçlıların günümüz Almanya topraklarında yaşayan Yahudilere uyguladıkları işkenceler sonucunda bir kısım Aşkenaz Yahudisi, Bizans yönetimindeki İstanbul'a yerleşmek zorunda kaldıysa da İstanbul'a yaşanan en büyük Yahudi göçü 15. yüzyılda gerçekleşmiştir.⁴³ İspanya'da Endülüs Emevileri'nin hakimiyeti sona erdikten sonra, yaklaşık 1000 senedir burada yerleşik olan 50.000 kadar Sefarad Yahudisi, 1492'de Hıristiyanlar tarafından İber Yarımadası'ndan zorla çıkartılmış ve çoğu dönemin Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in davetiyle Osmanlı Devleti'ne yerleşmiştir. Yahudiler ve Müslümanlar arasında katı bir tektanrı inancı ve Hıristiyanlığa karşı duruş gibi dinsel açıdan birçok ortak özelliğin bulunması, Osmanlı Devleti'ne yerleşen Sefarad Yahudilerinin⁴⁴, Müslümanlarla birlikte yaşamalarını kolaylaştırmıştır.⁴⁵

15. ve 16. yüzyılda İstanbul'daki Yahudi nüfusu gitgide artmıştır.⁴⁶ Özellikle 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın başlarında Osmanlı Yahudileri, Osmanlı Devleti'nde en zengin oldukları dönemi yaşamıştır.⁴⁷ Bu dönemde İstanbul Yahudileri çoğunlukla Balat, Hasköy ve kısmen de Kuzguncuk'ta ikamet etmiştir ve sayılan semtler Yahudi Mahallesi olarak tanınmıştır.⁴⁸

Osmanlı Yahudilerinin 15. ve 16. yüzyılda sahip olduğu zenginlik, 17. ve 18. yüzyıllarda büyük oranda yok olmuştur.⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin bu dönemde ekonomisinin zayıflamaya başlaması, İstanbul Yahudilerinin, Avrupa'dan destek gören Osmanlı Hıristiyanlarıyla (Rum ve Ermeniler) aralarındaki ekonomik yarış daha da kızıştırmıştır.⁵⁰

⁴³ N. Mayer, *The Jews of Turkey: Lecture*, A. J. Isaacs, Londra 1913, s. 6; Esther Benbassa; Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, ss. 25-71.

⁴⁴ Sefarad Yahudileri, Osmanlı Devleti'ndeki en kalabalık Yahudi cemaatini oluşturmuştur. Sefaradlar, 20. yüzyılın başında İstanbul'da bulunan yaklaşık 60.000 Yahudinin 7/8'ini ve tüm Osmanlı topraklarında yaşayan yaklaşık 280.000 Yahudi'nin 3/4'ünü oluşturmaktadır. Kullandıkları dil İspanyolca ve İbranice'nin karışımından meydana gelen Judeo-İspanyol (Ladino)'dur. Sefaradlardan sonra en kalabalık olan diğer Yahudi cemaati Aşkenaz Yahudileridir. 20. Yüzyılın başında daha çok Galata kısmında yoğunlaşan Aşkenazlar İstanbul Yahudi nüfusunun yüzde onunu oluşturmuşlardır. Kullandıkları dil Almanca ve İbranice karışımı olan Yidiş'tir (Besalel, *a.g.e.*, s. 151; Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 25-27; Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 171-174).

⁴⁵ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 171-174.

⁴⁶ Karmi, *a.g.e.*, 1996, s. 3. 16. yüzyılda İstanbul, oransal olarak Selanik'ten sonra Osmanlı Devleti'ndeki en kalabalık Yahudi nüfusunu barındıran ikinci kent haline gelmiştir.

⁴⁷ Shaw, *a.g.e.*, s. 36. Sefarad Yahudilerinin ticaretteki rolleri 16. yüzyılda doruğa ulaşmıştır. Benbassa, *a.g.e.*, ss. 77, 134.

⁴⁸ Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 34-42. Özellikle 16. yüzyılda Balat ve Hasköy, Haliç'teki karşılıklı konumlarıyla İstanbul Yahudi yaşamının merkezi haline gelmiştir.

⁴⁹ Shaw, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁰ Çelik, *a.g.e.*, ss. 5-7.

Ayrıca 17. yüzyılın sonlarında Yahudi mahallelerinde yaşanan yangınlar, İstanbul Yahudilerinin Balat ve Hasköy'den zorunlu olarak Beyoğlu ve Boğaz kıyılarına göç etmelerine yol açmıştır. Bunun sonucunda da yerel Yahudi topluluğunun ana birimi olan geleneksel Yahudi mahallesi ortadan kalkmış⁵¹, sadece Hasköy 20. yüzyılın ortasına kadar bir Yahudi mahallesi olarak varlığını sürdürebilmiştir.⁵²

İki yüzyıllık bir gerileme döneminden sonra 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl Osmanlı Yahudileri için yeniden bir canlanma dönemi olmuştur.⁵³ 1885 sayımında İstanbul'da yaşayan Osmanlı nüfusunun milletlere göre dağılımına bakıldığında Yahudilerin yaklaşık yüzde beşlik bir nüfus dilimine sahip oldukları görülmektedir.⁵⁴

Oluşturulması aşamasında kendilerinin de aktif olarak içinde bulunduğu reform süreci ve Tanzimatın ilanı ile birlikte, İstanbul Yahudileri bir Osmanlı vatandaşı olarak, Müslümanlarla birçok konuda eşit hakları elde etmişlerdir. Reformlarla birlikte kendilerine ait okul, sinagog ve hastane gibi kamusal binaları tamir etme ve yeniden inşa etme hakkını kazanmışlardır.⁵⁵ Yine bu dönemde Yahudilerin Osmanlı politik yaşamına katılımları da artış göstermiş ve Dışişleri, Eğitim, Hazine gibi bakanlıklarda, ayrıca güvenlik ve haberleşme birimlerinde görev almışlardır.⁵⁶ Kentin önde gelen bir topluluğu haline gelen Yahudi milletinin⁵⁷, 1834'te yeniden düzenlenen İstanbul Hahambaşılığı ile örgütlenmesi, topluluğu daha da güçlü hale getirmiştir.⁵⁸

19. yüzyılda İstanbul'da Yahudiler tarafından oluşturulan matbaa ve yayınlarda büyük bir artış olmuştur. İstanbul'da Yahudilere ait matbaalar daha 15. yüzyılda İspanya'dan

⁵¹ Karmi, *a.g.e.*, 1996, s. 4.

⁵² Benbassa, *a.g.e.*, s. 82.

⁵³ Shaw, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁴ Çelik, *a.g.e.*, s. 34. Bu sayıma göre kentte 384.910 Müslüman Osmanlı, 359.412 gayrimüslim Osmanlı ve çoğu gayrimüslim olan 129.243 yabancı yaşamaktadır. Kemal Karpat, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1985, s. 208. Bunların arasında yaklaşık 60.000 Yahudi bulunmaktadır ve şehirde 40 adet aktif sinagogları vardır. Nüfusun artışında Doğu Avrupa'da yaşanan pogromlardan kaçan binlerce Yahudi mültecinin Osmanlı Devleti'ne yerleşmiş olmasının da etkisi olmuştur. Karmi, *a.g.e.*, 1996, s. 24.

⁵⁵ Karmi, *a.g.e.*, 1996, ss. 21-22.

⁵⁶ Karmi, *a.g.e.*, 1996, ss. 79, 85.

⁵⁷ Millet kavramı, Osmanlı Devleti'nde yaşayan kısmen otonom Yahudi, Protestan, Katolik, Ortodoks, Gregoryen gibi dini topluluklar için kullanılmıştır. Müslüman milleti, bunlar arasında en baskın olanıdır. Detaylı bilgi için bakınız: (Roderic H. Davison, "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *The American Historical Review*, sy. LIX (Nisan 1954), ss. 844-864; Benjamin Brude; Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The functioning of a Plural Society*, Holmes & Meier, New York ve Londra 1982.

⁵⁸ Karmi, *a.g.e.*, 1996, s. 6.

gelen Sefarad Yahudileri tarafından kurulmaya başlamış, ancak okur-yazar sayısındaki yetersizlik sebebiyle artış gösterememiştir. 19. yüzyıl İstanbul’unda Ladino ve İbranice dilinde yaklaşık 200 yayın basılmıştır. Ayrıca Hıristiyan misyonerler de bu iki dilde birçok kitap yayınlamıştır.⁵⁹

19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen yeniden canlanma döneminde Yahudiler çoğunlukla Hasköy ve Galata’da yaşamışlardır.⁶⁰ Galata ve Pera’ya doğru başlayan göç ve Hahamlık merkezinin burada açılması, Galata’yı 19. yüzyılın sonunda Yahudi topluluğunun merkezi haline getirmiştir.⁶¹ Bu dönemde Galata, İstanbul’un modern yüzü olarak şekillenmiş, Hasköy, Balat gibi semtler eski önemini kaybetmiştir.⁶² Yahudiler özellikle 1857’de kurulan Beyoğlu Belediyesi (6. Daire) idaresindeki Galata, Karaköy, Şişhane, Tünel, İstiklal Caddesi civarına yerleşmeye başlamıştır. 1839 tarihli Tanzimat reformlarından sonra, Beyoğlu İmparatorluğun kültürel ve diplomatik merkezi haline gelmiştir. Yabancı konsolosluklar, eğitim merkezleri, finans merkezleri buraya taşınmıştır. Bu dönemde açılan birçok ticaret merkezi ve banka Yahudiler tarafından kurulmuş ve yönetilmiştir. Önde gelen Yahudi aileleri birçok bina ve hana sahiplik yapmış, birçok sinagog ve okul yapısı yine bu dönemde Beyoğlu’nda hizmet vermeye başlamıştır.⁶³

Değişen Yahudi eğitim sistemi, İstanbul Yahudi yaşamında 19. yüzyılda yaşanan canlanmanın temelini oluşturmuştur.⁶⁴ Modern bir eğitim sistemine geçen Yahudiler ve özellikle Alliance Israélite Universelle gibi prestijli okullardan mezun olanlar, sadece İstanbul Yahudi komünü içinde değil, genel olarak devletin birçok yüksek makamında görev almaya başlamıştır.⁶⁵

19. yüzyıl öncesinde Yahudiler İstanbul’da çoğunlukla Yeshivot denen dini okullarda eğitimlerini almışlardır. 19. yüzyılda ise Yahudi eğitim sisteminde önemli reformlar gerçekleşmiştir. Fransa merkezli Alliance Israélite Universelle⁶⁶ gibi yabancı organizasyonlar

⁵⁹ Karmi, *a.g.e.*, 1996, ss. 58-61. Bu dönemde yayınlarda ve günlük kullanımda baskın olarak kullanılan Yahudi dili Ladino olmuştur. Osmanlı yönetimi yine bu dönemde Yahudiler arasında Türkçe’nin de yaygınlaşması için, fakir Yahudi çocuklarına yönelik Hasköy’de bir okul açmıştır.

⁶⁰ Karmi, *a.g.e.*, 1996, s. 6.

⁶¹ Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 34-42.

⁶² Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 7-9.

⁶³ Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 68-76.

⁶⁴ Karmi, *a.g.e.*, 1996, ss. 57-70.

⁶⁵ Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 7-9. Örnek olarak, bir politikacı, finansör ve hayırsever olan Ortaköy doğumlu Abraham Camondo, hem Alliance Israélite Universelle yerel yönetiminin başkanı, hem Beyoğlu Belediyesi’nin bir üyesi, hem de Camondo Enstitüsü’nün kurucusu olarak hizmet vermiştir.

⁶⁶ Alliance Israélite Universelle (Evrensel Musevi Birliği), 1860 senesinde Paris’te Fransız Yahudileri tarafından kurulmuştur. Kuruluşun dünya çapındaki amacı Yahudi toplulukların özgürleştirilmesi ve

ve Abraham Camondo gibi yerel girişimciler sayesinde eğitim batılı tarzda modernleştirilmiş ve bu sayede Yahudi kızlar da eğitimden faydalanmıştır. Ayrıca Yahudiler kendilerine yönelik eğitim dışında Galatasaray Lisesi gibi 19. yüzyılın ikinci yarısında yeni açılan okullarda da eğitim görmeye başlamıştır. Bir yandan da Yahudileri kendi dinlerine döndürmek isteyen misyoner okulları büyük bir çabayla öğrenci kazanma yarışına girmiştir. Bu yarışta sundukları ücretsiz eğitim ve kozmopolit atmosfer, kendi kurumlarında öğrenim görmeleri konusunda öğrencileri ikna etmede etkili olmuştur. Yahudi aileleri ise geleneksel dini değerlerin ön planda tutulduğu eğitimle, modern batılı eğitim arasında kalmışlar ve okul seçimi konusunda zorluk yaşamışlardır.⁶⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Yahudilerinin önünde beş farklı modern eğitim seçeneği oluşmuştur: 1- Yerli Yahudiler tarafından açılan modern Yahudi okulları; 2- Yahudi olmayanlar tarafından kurulup yönetilen Yahudi okulları; 3- Hıristiyan misyonerler tarafından açılan okullar; 4- Müslüman ve Müslüman olmayanların gittiği modern devlet okulları ve 5- askeri okullar. Diğer yandan Yeshivot olarak bilinen ve geleneksel dini eğitim veren okullar hizmet vermeye devam etmiştir.⁶⁸

Bu dönemde özellikle Protestan misyonerler, Osmanlı Yahudileri arasında güç kazanmıştır. Osmanlı Yahudilerini Hıristiyanlığa çevirmek için uğraş veren kuruluşlar arasında “The Church of Scotland” (İskoç Kilisesi), “The Free Church of Scotland” (Bağımsız İskoç Kilisesi), “London Jews Society” (Londra Yahudiler Cemiyeti) ve ABCFM (American Board) sayılabilir. Bu amaçla İstanbul ve diğer Yahudi nüfusu yoğun kentlerde çocuklar için okullar açılmıştır.⁶⁹ İspanyolca konuşan Yahudiler arasında “Lonra Yahudiler Cemiyeti” ve “İskoç Kilisesi”, Almanca konuşan Yahudiler arasında “Bağımsız İskoç Kilisesi” cemiyeti faaliyet göstermiştir.⁷⁰ Misyoner okulları ücretsiz modern eğitim sunmuşlar, ancak öğrencileri Hıristiyanlığa döndürme çabaları modernist ya da muhafazakar tüm

---

Yahudi ayrımcılığının engellenmesidir. Bu amaçla, İstanbul’da kronolojik sırayla Balat, Galata, Kuzguncuk, Hasköy ve Ortaköy’de toplam beş erkek beş kız olmak üzere on adet okul açmıştır. Bu sayede 19 ve 20. yüzyılda Yahudi eğitiminin önde gelen kurumu haline gelmiştir (Karmi, *a.g.e.*, 1996, ss. 57-70, Shaw, *a.g.e.*, ss. 163-166, Benbassa, *a.g.e.*, ss. 210-221; Henri Nahum, İzmir Yahudileri 19.-20. *Yüzyıl*, çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, ss. 102-104). Alyans Okulları ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: Aron Rodrigue, *French Jews, Turkish Jews, The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, Indiana University Press, Indianapolis 1990.

⁶⁷ Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 20-21.

⁶⁸ Karmi, *a.g.e.*, 1996, ss. 62-63.

⁶⁹ Karmi, *a.g.e.*, 1996, s. 20.

⁷⁰ *Proceedings of the Conference on Foreign Missions held at the Conference Hall, Mildway Park, London, October 5th to 7th 1886*, John F. Shaw & Co., Londra 1886, ss. 167-173.

Yahudi çevreler tarafından kınanmıştır. Protestan misyonerlerden önce İstanbul'da bazı Katolik grupların Yahudilerin dinini çevirmeye çalıştığı bilinmektedir. İlk defa 17. yüzyılda İstanbul'a gelen Cizvitler Katolik-Cizvit okulları kurmuş, 19. yüzyılda ise faaliyetlerini çoğunlukla Yahudiler arasında sürdürmüştür. Ancak asıl olarak Britanyalı ve Amerikan Protestan misyonerler Yahudileri Hıristiyanlığa döndürme konusunda başarı elde etmiştir. Amerikan misyonerler İbranice gramer, aritmetik ve coğrafya kitapları basmıştır. Londra Yahudiler Cemiyeti ise Hasköy'de yaşayan Yahudiler için bir Protestan okulu açmıştır. Okulun müdürü tarafından Londra'daki merkeze gönderilen bir raporda okulun oldukça canlı ve başarılı olduğu görülmektedir. Öğrencilere Hz. İsa sevgisinin aşılması amacıyla okulda İngilizce eğitiminin yanı sıra hem Yeni Ahit, hem de Eski Ahit dersleri okutulmuştur.⁷¹

Hasköy, belirtildiği gibi Osmanlı erken döneminde Balat'la birlikte İstanbul'un geleneksel iki Yahudi mahallesini oluşturmuş ve zaman içerisinde Balat'a göre karakterini daha çok korumuştur. Bunun sebebi burada daha varlıklı ailelerin yaşamış olması ve eğitim kurumlarının daha çok burada gelişmiş olmasıdır. 20. yüzyılın başında 80.000'e çıkan Yahudi nüfusunun 20.000'i Hasköy'dedir ve İstanbul'un başka hiçbir semtinde olmadığı kadar sayıda Yahudilere yönelik eğitim kurumu Hasköy'de kurulmuştur. Bu sebeple ilk İbranice baskı yapan matbaalar da Hasköy'de açılmıştır. Hasköy'de açılan en önemli eğitim kurumlarından biri, aynı zamanda İstanbul'un en iyi Yahudi okulu olarak ün salan Camondo Enstitüsü'dür (1858-1889). Abraham Camondo, aynı zamanda Alliance Israélite Universelle'in onursal başkanı olarak AIU okullarının Hasköy'de kurulmasında rol üstlenmiştir.⁷²

b. Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu Tarihsel Arka Planı

Londra Yahudiler Cemiyeti'nin İstanbul Yahudilerine olan ilgisi 1826'da başlamıştır. Bu ilgiyi yönlendiren ilk olay 1826'da İstanbul'da yaklaşık 200 Yahudi'nin haham öğretisinin eğitim alanında getirdiği kısıtlamalara baş kaldırmaları olmuştur. Bu kısıtlamalar arasında Yeni Ahit'in okunması da bulunmaktadır ve olasılıkla bahsedilen grup tüm getirilen kısıtlamalara rağmen Yeni Ahit'i okumuştur. Ayrıca bazı Yahudiler o dönem İstanbul'da yaşayan Hartley ve H. D. Leeves adlı iki papazın öğretilerine katılmış ve vaftiz edilmiştir. Bunu duyan hahamlar bahsedilen kişileri yakalamış ve cezalandırmıştır. Cezalandırılanlar arasında bulunan Jacob Levi adlı Musevi, hapse atılarak falakaya yatırılmıştır.⁷³

⁷¹ Karmi, *a.g.e.*, 1996, ss. 71-72; Rodrigue, *a.g.e.*, s. 54.

⁷² Karmi, *a.g.e.*, 1992, ss. 55-61. Hasköy'deki AIU okullarından ilki 1899'da inşa edilmiştir. Yine Hasköy'de bulunan ikinci bir AIU okulu ise, günümüzde "İhtiyarlara Yardım Derneği" olarak kullanılmaktadır.

⁷³ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 173.

Cemiyet, İstanbul'daki misyoner faaliyetlerine resmen 1835 senesinde başlamıştır.⁷⁴ 1835'te İstanbul'a yerleşen Peder S. Farman, cemiyet için hazırladığı ilk raporda İstanbul'da bulunan bazı Yahudilerin Hıristiyanlığa dönmesi sebebiyle İstanbul Yahudileri arasında hiçbir kentte olmadığı kadar büyük bir çalkantı olduğunu, topluluğun liderleri arasında sürekli bir telaş ve alarm durumu olduğunu bildirmiştir. Bu dönemde İstanbul Yahudileri arasında sık sık vaftizler gerçekleşmektedir. Farman, Hıristiyanlığa dönen Yahudileri "Vaftizci" ve "Evangelist" olarak da tanınan İzmirli John Cohen'in yardımıyla tanımıştır. Farman bir süre İzmir'i de ziyaret etmiş ve burada İncil'i Ladino'ya çevirmiştir. İstanbul'a dönüşünde Galata'ya yerleşen Farman Yahudiler arasındaki çalışmalarına hızla devam etmiştir. İbranice İncil'i Yahudiler arasında yaymış ve bu sayede üç Yahudi'yi vaftiz etmeyi başarmıştır.⁷⁵

Farman, 1840'ta Galata'da bir misyon evi kurmuş ve aynı sene misyona katılan A. Gerstmann yardımıyla misyon evi bünyesinde bir dispanser ve bir de Yahudi okulu açmıştır.⁷⁶ Okulun kurulduğu ilk senesinde 29 öğrencisi vardır. Gerstmann, 1841'de Farman görevini bıraktuktan sonra İstanbul Misyonu'nun başkanı olarak Farman'ın yerini almış, ancak bir sene sonra ölmüştür. 1842'de misyonun başına Londra Piskoposu tarafından papazlığa atanan ve Berlin Üniversitesi'nde görev yapan Peder C. Schwartz getirilmiştir. Yanına bir tercüman atanmış, ancak Schwartz'ın İstanbul'daki kalışı da çok kısa ömürlü olmuş ve Londra Yahudiler Cemiyeti İstanbul Misyonu 1851 senesine dek faaliyet göstermemiştir.⁷⁷

Bir süredir Selanik'te görevlerini sürdüren cemiyet üyeleri Papaz J. O. Lord ve J. B. Goldberg 1851'de Selanik'ten İstanbul'a alınmış ve İstanbul Misyonu tekrar hayata geçirilmiştir. Londra Yahudi Cemiyeti, birkaç yıldır İstanbul'da faaliyet göstermemesine rağmen, "The Church of Scotland" (İskoç Kilisesi) burada özellikle Aşkenazlar arasında misyoner faaliyetler sürdürmeye başlamış ve Londra Yahudi Cemiyeti'nin İstanbul'da yürüteceği çalışmalar Sefarad Yahudileri ile kısıtlanmak durumunda kalmıştır. Cemiyet ilk olarak Ortaköy'de birkaç Yahudi öğrencinin öğrenim gördüğü bir okul açmıştır. 1853 senesinde Papaz Lord İngiltere'ye dönmeye karar vermiş ve yerine bir başka cemiyet üyesi Papaz Henry Aaron Stern İstanbul Misyonu başkanı olarak atanmıştır. Aynı sene Dr.

⁷⁴ Gidney, *a.g.e.*, 1912, s. 66.

⁷⁵ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 173-174.

⁷⁶ Jewish Intelligence and Monthly Account of Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews, Londra Haziran 1840, s. 160; Şubat 1841, s. 45; Mart 1841, s. 69; Temmuz 1841, ss. 238-240.

⁷⁷ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 174.

M. Leitner⁷⁸ İstanbul Misyonu'na tubbi misyoner olarak atanmış ve Balat'ta bir dispanser açmıştır.⁷⁹

Daha önce Bağdat ve İsfahan gibi Orta Doğu'nun birçok farklı yerinde görev almış olan Papaz Stern 19 Mayıs 1853'te eşiyile birlikte İstanbul'a varmıştır. Stern'in göreve başladığı dönemde James Haldane Stewart adında bir papaz, yaklaşık olarak günümüz Türkiye sınırları içerisinde kalan tüm Protestan cemaatlerin sözcüsü olarak görev yapmaktadır ve bu cemaatleri ortak ayine çağırmıştır. Aynı dönemde Stewart'ın önderliğinde bölgede bir Evangelikal İttifak (The Evangelical Alliance) kurulmuştur.⁸⁰ Bu oluşum Stern'in yanı sıra İstanbul'da bulunan tüm İngiliz ve Amerikan misyonerleri ve İstanbul'da yaşayan İngiliz ve Amerikan sakinleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun dışında Rumların Yahudilere yönelik uyguladığı aşağılayıcı davranışlar, Stern tarafından üzüntüyle takip edilmiş ve durum kendisi tarafından bir dilekçeyle dönemin İngiliz Elçisi Lord Stratford de Redcliffe'e şikayet edilmiştir. Stern'in İstanbul'da karşılaştığı sorunlardan biri de kentte sık sık çıkan yangınlardır. Ortaköy'de çıkan büyük bir yangın sonucunda tüm semt etkilenmiş; sinagoglar, okullar ve evler yanmış, yaklaşık 1300 Yahudi evini kaybetmiştir.⁸¹

Ortaköy'de bulunan cemiyet okulunun öğrenci sayısı 1855'te 18'den 47'ye çıkmış, aynı zamanda Balat'ta yeni bir cemiyet okulu daha açılmış ve bu okula 90 öğrenci kayıt olmuştur. Balat ve Ortaköy dışında, cemiyet Piri Paşa ve Tatavla'da (Kurtuluş) da iki okul açmıştır. Hahambaşı, bu okullara çocuklarını gönderenleri sürgün ve hapis cezası ile tehdit etmiştir. Ancak uyarılara rağmen Hıristiyanlığa geçmek amacıyla Yahudiler arasında 1854'te 16, 1855'te 13 başvuru olmuş ve bunlardan beşi cemiyet tarafından vaftiz edilmiştir. İstanbul Misyonu Başkanı Stern 1856'da İstanbul Misyonu'nu bırakarak Arabistan'a gitmiş ve 1857'de İstanbul'a geri dönmüştür.⁸²

⁷⁸ Papaz Stern'e göre Dr. Leitner 1800 senesinde Macaristan'ın bir köyünde dünyaya gelmiştir. Zengin bir adam olan babası, onu Hahamlığa yönelmiş ancak kendisi tıp mesleğini seçerek Pesth'te 8 senelik bir eğitimin ardından diplomasını almış ve Avusturya Hükümeti tarafından askeri doktor olarak görevlendirilmiştir. Gelişen olaylar kendisinin İstanbul'a yolculuk etmesine yol açmış ve burada bir Yahudi arkadaşının evinde İncil'den etkilenmiştir. 1853'te Bursa'da çok karlı bir işten istifaya etmiş ve Londra Yahudi Cemiyeti İstanbul Misyonu'nda tıp misyoneri olarak çalışmaya başlamış, aynı görevi öldüğü sene olan 1861'e dek sürdürmüştür (Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 363-364).

⁷⁹ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 294.

⁸⁰ Detaylı bilgi için bakınız: First Annual Report of the Turkey Branch of the Evangelical Alliance: Presented before a meeting held in Constantinople May 23, 1856 with a list of officers and members 1856.

⁸¹ Albert Augustus Isaacs, *Biography of the Rev. Henry Aaron Stern, D. D., For More Than Forty Years A Missionary Amongst the Jews: Containing an Account of His Labours and Travels in Mesopotamia, Persia, Arabia, Turkey, Abyssinia, and England*, James Nisbet and Co., Londra 1886, ss. 72-84.

⁸² Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 295.

1856 senesinde İslahat Fermanı'nın yayınlanmasının ardından, bazı yabancı Yahudilerden ve varlıklı yerli Yahudilerden oluşan bir komite, Hahambaşı'nın önderliğinde yeni yerli okullar kurmaya karar vermiş ve bu doğrultuda planlar önermiştir. İnşa edilecek yeni binalar yeterli sayıda öğrenciyi barındırabileceği için misyoner okulları bu gelişmenin ardından Hahamlık tarafından tamamen dışlanmış. Hahamlık, özellikle kendi himayesinden çıkan öğrenci ve ailelere yönelik tehditlerde bulunmuştur.⁸³

1857'de misyona, Londra'daki cemiyet kolejinden yeni mezun olan C. S. Newman ve 1858'de daha sonra üçüncü Kudüs Anglikan Piskoposu olacak olan Papaz J. Barclay katılmıştır. C. S. Newman, misyona katıldıktan altı sene sonra 1863'te İstanbul Misyonu'nun başına geçmiştir.⁸⁴ Bir önceki misyon başkanı Stern, İstanbul'un farklı semtlerindeki girişimlerinden sonra misyonun uzun yıllar hizmet verecek olan asıl okulunu 5 Temmuz 1862'de Hasköy'de ahşap bir konak içerisinde açmış ve burayı cemiyetin yeni misyon evi haline getirmiştir (Şekil 12). Newman, misyon başkanlığı görevine Hasköy'deki bu evde başlamıştır.⁸⁵ J. Zabanski adlı cemiyet üyesi Newman'a yardım için aynı sene İstanbul'a gönderilmiştir. Bu dönemde din değiştirenlere karşı cezalar azalmıştır. Sabahları Ladino ve öğleden sonra Almanca olmak üzere her pazar iki kez ve bazen cumartesileri de Yahudiler için halka açık vaaz düzenlenmeye başlamıştır. Ayrıca hafta içinde dersler ve toplantılar yürütülmüştür. Bunun yanı sıra çok sayıda Yeni Ahit satılmıştır.⁸⁶

Okul çalışmaları C. S. Newman'ın önderliğinde gelişmeye devam etmiştir. Hasköy'de bulunan misyon evinin yanına bir şapel, bir de kız ve erkeklere yönelik okul yapısı inşa edilmiştir. Okul, 1864 Şubatında tamamlanarak açılmıştır ve Newman'ın öldüğü sene olan 1881'in sonuna dek 3.219 Yahudi çocuk mezun vermiştir. Burada verilen eğitim, 44 sene boyunca aynı çizgide devam etmiş ve cemiyet sekreteri Gidney'e göre cemiyetin kuruluşunun 100. yıldönümü olan 1908 senesinde de hala devam etmektedir.⁸⁷ 1912'de burada 350 öğrenci okumaktadır.⁸⁸

⁸³ Isaacs, *a.g.e.*, ss. 141-142.

⁸⁴ Bu altı senelik süre içerisinde İstanbul Misyonu Başkanı Papaz Stern sık sık yurt dışına çıkmıştır. 1859'da Londra'daki cemiyet kolejinden yeni mezun olan S. H. Bronkhorst misyona katılmış, kısa süre burada kalan Bronkhorst daha sonra Stern'le beraber Etiyopya'ya gitmiştir. Papaz Stern'in İstanbul dışında olduğu süre boyunca Papaz J. Barclay İstanbul Misyonu'nun başında görev almıştır. 1861'de Papaz J. Barclay Kudüs Misyonu'na katılınca, Papaz H. A. Stern, 1861'de Etiyopya'dan İstanbul'a dönmüş ve 1862'de tekrar Etiyopya'ya gitmiştir. Bu arada 1861 senesinde Balat'taki Medikal Misyonda görevli olan Dr. Leitner ölmüştür (Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 363).

⁸⁵ *Jewish Intelligence: A Monthly Register of the Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews*, Londra Kasım 1878, s. 265.

⁸⁶ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 364.

⁸⁷ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 364.

⁸⁸ Gidney, *a.g.e.*, 1912, s. 91.

Okul yapılarının yanı sıra Hasköy’de bir adet de enstitü kurulmuştur. Burası öncelikle 1870’lerdeki Bulgar ulusal kurtuluş hareketi sırasında yetim kalan çocuklar için açılmıştır. Daha sonra cemiyet misyonerlerinin eşleri Bayan Newman⁸⁹ ve daha sonra Bayan Crighton-Ginsburg tarafından uzun yıllar boyunca Yahudi kızlarına eğitim veren bir kurum olarak idare edilmiştir. İlk açıldığında sadece iki öğrencisi olan enstitü, 1887’de Ortaköy’e taşınmış ve zaman içerisinde çoğunluğu Yahudi kızlarından oluşmak üzere elliye aşkın öğrenciye eğitim vermiştir. Aynı zamanda bir Eğitim Evi (Training Home) olarak da anılan enstitünün adı “Feed My Lambs”dir (Kuzularımı Besle) ve Türkçe olarak da kısaca “Kuzularım” olarak tanınmıştır. Burası cemiyetin diğer çalışmalarına da finansal yönden destek olmuştur. Yüzlerce genç Yahudi kızı, bahsedilen enstitüde Hıristiyan eğitimi almıştır.⁹⁰

1876’da Balkanlarda başlayan Bulgar isyanları ve Osmanlı Devleti’nin 1877-78’de içinde bulunduğu Osmanlı Rus Savaşı, Papaz C. S. Newman idaresinde Hasköy’de yeni kurulmuş olan okul ve enstitünün idaresinde zorluklara sebebiyet vermiştir. Papaz C. S. Newman, cemiyetin dergisi “Jewish Intelligence”da Haziran 1877’de yayınlanan mektubunda İstanbul’daki sıkıntının her geçen gün daha da arttığını bildirmektedir. Newman’a göre İstanbul’da ticaret hareketsiz ve insanlar açtır. Newman, “İsrail’in Dostları”nın İstanbul’da bulunan merkeze para ve kıyafet yardımı göndermesini dilemektedir. Newman bu belirsiz ortamda dahi Anadolu’ya misyoner yolculuklar yapıldığını ve bunun sonucunda Hasköy’de bulunan şapeli İstanbul dışından dahi birçok Yahudi’nin ziyaret ettiğini bildirmektedir. Newman’a göre ziyaretçiler özellikle misyon şapelinde haç veya ikonalar yerine Büyük İbrani karakterlerle Musa’nın 10 emrini⁹¹ gördükleri zaman heyecanlarını saklayamamıştır.⁹²

Papaz Newman’ın ölümünden sonra misyon geçici olarak (1883-84) Papaz J. Segall ve (1884-85) Papaz J. Mühlenbruch yönetiminde hizmet vermiştir. 1886 Mayısında ise İstanbul Misyonu’nun yeni başkanı Papaz J. B. Crighton-Ginsburg olmuştur. Crighton-

⁸⁹ Daha önce Kudüs Yahudi Kız Enstitüsü’nde de hocalık yapmış olan Bayan Newman İstanbul’daki çalışmalarına 1885’teki ölümüne dek devam etmiştir. Papaz C. S. Newman’la olan 1863’teki evliliğinden beri İstanbul’da bulunan Bayan Newman, cemiyete öncelikle kocasının yardımcıları olarak, kocası öldükten sonra da vekili olarak hizmet vermiştir (Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 448).

⁹⁰ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 364-365.

⁹¹ Londra Yahudileri Cemiyeti’nin Kudüs’te inşa ettiği ve 1849’da açılan Anglikan Kilisesi’nin içerisinde de haç yerine iki adet siyah mermerden tablet ve üzerlerinde İbranice Hz. Musa’nın 10 Emri’nin yer aldığı bilinmektedir. Kilise, 1899’a dek Kudüs’teki Anglikan Piskoposluğu’nun merkezi olmuştur (Crimson, *a.g.e.*, s. 216).

⁹² *The Jewish Intelligence*, James Nisbet and Co., Londra Haziran 1877, ss. 120, 162-163.

Ginsburg yönetiminde cumartesi günleri Hasköy Misyon Merkezi'ndeki "demir kilise"de⁹³ İbranice ve Fransızca ayinler düzenlenmeye başlamış ve bu ayinlere çok miktarda Yahudi katılmıştır. Pazar sabahları ise aynı yerde misyon asistanı J. S. Querub tarafından İspanyolca ayin düzenlenmiştir. Ayrıca yine her pazar Ortaköy'deki enstitüde İngilizce ayin düzenlenmiştir. Sur içi İstanbul'unda bulunan ve kutsal metinlerin dağıtılması amacıyla hizmet veren bir dükkanın yanı sıra Alman Yahudilerinin yoğun olduğu Galata'da metinlerin depolanması amacıyla bir de depo açılmıştır. Bu sayede kutsal metinler Yahudiler arasında hızla dağıtılmıştır.⁹⁴ Papaz Crighton-Ginsburg misyonerlik çerçevesinde çok sayıda kişiyi Hıristiyanlık hakkında bilgilendirmiştir. Eşi Bayan Crighton-Ginsburg ise 1886'da Bayan Newman'in yerine "Feed My Lambs" Enstitüsü'nün başına geçmiştir.⁹⁵

1896 senesinde yaşanan Ermeni olayları, Papaz Crighton-Ginsburg yönetimindeki İstanbul Misyonu'nun faaliyetlerinde aksaklıklara sebebiyet vermiştir. Cemiyetin aylık dergisi "Jewish Intelligence"ın Ocak 1896 sayısında cemiyetin Londra'daki merkezi, İstanbul Misyonu hakkında şunları dile getirmiştir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda dinmeyen olaylar İstanbul, İzmir, Şam, Safed, Kudüs ve genel olarak kutsal topraklarda bulunan cemiyetimize bağlı misyonerlerin güvenliği konusunda endişe yaratmaktadır. Geçen ay da bahsedildiği üzere, içinde buldukları tehlike sebebiyle görevlerine son verme konusunda özgürdürler. Onları Tanrı'ya emanet ediyoruz. Tanrı onların ebedi sığınağı olsun".⁹⁶ Derginin 1896 Şubat sayısında Papaz Crighton-Ginsburg'ın sağlığının geçici olarak bozulduğu, bu süre boyunca misyona ait vaftiz işlemlerinin Pera Kırım Kilisesi'nde Papaz Canon Curtis tarafından yürütüldüğü bildirilmektedir.⁹⁷ Yine bu süre boyunca kısa süreliğine cemiyetin başına Papaz J. Mühlenbruch geçmiştir.⁹⁸

Papaz J. B. Crighton-Ginsburg "Jewish Intelligence"ın Kasım 1896 sayısında yayınlanan, 28 Eylül tarihli yazısında ise zor bir ay geçirdiklerini, özellikle 2 Eylül'de Ortaköy'ün

⁹³ Misyon Merkezi'nde yer alan şapel demir bir strüktüre sahip olduğu için "demir kilise" olarak anılmıştır.

⁹⁴ Müslüman topraklarda yaşayan Yahudiler arasında İncil dağıtımı cemiyet çalışmasının en temel vazifelerinden birisini oluşturmuştur. Bahsedilen faaliyetin Müslüman bir ülkede yürütülmesi Hıristiyan ülkelere göre daha zor olmuştur. Bu yüzden cemiyet, Osmanlı Devleti gibi Müslüman ülkelerde seyyar kitap satıcılığına (colportage) ağırlık vermiştir. İzmir'de vaftiz olan İstanbul doğumlu Sefarad Yahudisi Mose Behar Paulo, 19. yüzyıl sonunda cemiyet adına uzun seneler İstanbul Yahudileri arasında seyyar kitap satıcılığı görevini üstlenmiştir. 20 seneyi aşkın bir süre İstanbul'da kalan Paulo, daha sonra Bükreş ve İzmir'de de çalışmış, 35 senelik çalışmasından sonra 1897'de İzmir'de vefat etmiştir.

⁹⁵ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 448-449.

⁹⁶ *The Jewish Intelligence*, James Nisbet and Co., Londra Ocak 1896, s. 3.

⁹⁷ *The Jewish Intelligence*, James Nisbet and Co., Londra Şubat 1896, s. 21.

⁹⁸ *The Jewish Intelligence*, James Nisbet and Co., Londra Mart 1896, s. 37.

Arnavutlar tarafından talan edildiğini ve kendilerinin de kaçmaları konusunda uyarı almalarına rağmen buldukları yerde kalarak zarar görmeden kurtulduklarını belirtmektedir.⁹⁹

Papaz Crighton-Ginsburg 1898 Mart'ında ölene dek İstanbul Misyonu başkanı olarak görevini sürdürmüştür. İstanbul'da kaldığı süre boyunca 99 Yahudi'yi vaftiz etmiştir. Yerine Ekim 1898'de İstanbul'a gelen Papaz A. G. S. Biddulph geçmiştir. Biddulph'un yönetiminde Ortaköy'deki enstitü kapatılmış ve İstanbul'daki cemiyet faaliyetleri Hasköy'le sınırlandırılmıştır. Burada cemiyetin kilisesi, okulu ve misyon evi bulunmaktadır. Bunların yanında Ortaköy ve Galata'da, aynı zamanda bilgilendirme merkezi olarak hizmet veren depolar açık tutulmaya devam edilmiştir. Biddulph kendini kız ve erkek okulunun gelişimine adanmış ve Hasköy'de çok yakında "Alliance Israélite" ve "İskoç Kilisesi Yahudi Misyonu" okulları bulunmasına rağmen öğrenci sayısını arttırmayı başarmıştır. Biddulph döneminde Hasköy'deki merkezde her pazar sabahı İspanyolca, pazar ve çarşamba akşamları ise İngilizce ayin düzenlenmiştir. Bu arada misyon asistanı J. S. Querub, Hıristiyanlık hakkında bilgi soranları bilgilendirmeye devam etmiştir. Papaz Biddulph'un İstanbul'daki görevi sadece iki sene sürmüştür, 1900'de ölmüştür.¹⁰⁰

Mart 1901'de İstanbul Misyonu'nun başına Papaz A. P. Weinberger geçmiştir. 1902'de J. S. Querub Kudüs'e atanmıştır. Okul ve kilise hizmeti devam etmiş, İstanbul

⁹⁹ *The Jewish Intelligence*, James Nisbet and Co., Londra Kasım 1896, ss. 178-179. Yazı özetle şöyle devam etmektedir: "Ortaköy ve Hasköy'de bulunan okul hizmeti, pazar günleri iki kez olmak üzere kilise ayinleri ve her gün düzenlenen toplu dua hizmeti devam etmektedir. Bu hizmetler bazen Osmanlı askerinin duyacağı derecede yüksek sesli olmasına rağmen son 10 sene için hiçbir zaman bir müdahale gerçekleşmemiştir. Hiçbir zaman bir Türk, misyona ait okul ve kilise hizmetlerine karşı olmamıştır. Aslına bakılırsa "Korkunç Türk"e iftira edilmektedir. Genel olarak Türk erkeği kadınlara karşı kibar, çocuklarına düşkün ve naziktir. Son zamanlarda vaftiz olmak için çok başvuru olmuştur ancak ben yatalak durumda olduğum için başvuru tetkiklerini takip edemedim. Birçok Yahudi, içlerinden bazılarının sokaklarda ölmek üzere yatan Ermenilerin saat ve kıyafetlerini çalmasından dolayı Yahudi olmaktan utandığını söylemeye başlamıştır. Bazılarına göre bu kadar uğraş ve eğitime rağmen Yahudiler doğru ve yanlış ayıramamaktadır. Ermeni ve Rumlar arasında Yahudilere yönelik intikam fısıltıları dolaşmaktadır ve Yahudilerin uyguladığı katliam ve zulmü görünce buna şaşırılmak gerekir. Endüstri Evi (The Industrial Home) komiteden gelecek bir sonraki işarete dek faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. İskoç Misyon Evi (The Scotch Mission Home), dolu olduğu için hiçbir kız öğrenciyi kabul edememektedir ve bu katliam günlerinde biz de hiçbir çocuğu dışarı bırakamıyoruz. Dua ederek birinin bize doğru yolu göstermesini bekliyoruz. Cemiyetimize sığınan iki Ermeni kızı ve bir de yetişkin erkek var. Bizde bulunmaları çok riskli olmakla beraber korku içerisinde bekledikleri için onları da dışarı bırakamıyoruz. Türkler bize bir koruma ayarlamıştır. Misyoneriniz, yani ben çok zayıf hissetmekle beraber iyiyim, ancak genç arkadaşımız Nathaniel Darmon ölümün eşliğindedir."

¹⁰⁰ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 546.

Misyonu'na ait mülkler çoğaltılmıştır. Aralık 1904'te Hasköy Okulu Müdüresi Bayan Tucker baş müdirelik görevini bırakmış, yerine Bayan M. H. Krollmann geçmiştir.¹⁰¹ Ayrıca Bayan M. L. Clark, Bayan B. A. Doughty ve Bayan Olive Clark okul işlerine iki asistan öğretmenle birlikte yardım etmişlerdir. Galata'da bulunan bilgilendirme merkezi ve depo, her sene daha da çok Yahudi'nin cemiyete yönelik ilgisini çekmeye başlamıştır. Weinberger, misyonun başında bulunduğu süre boyunca dokuz kişiyi ve İbrani Hıristiyan aileye ait dört çocuğu vaftiz etmiştir.¹⁰² I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ise misyon çalışmaları aniden durmuştur. Weinberger 1911'de genişleterek yeniden inşa ettirdiği Hasköy Okulu'nu kapatmış ve misyon çalışanlarıyla İstanbul'u terk etmiştir.¹⁰³

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında, İstanbul Misyonu tarafından yürütülen faaliyetlerdeki artış, cemiyetin bu dönemde dünya çapında yürüttüğü faaliyetlerdeki artışla paralellik göstermektedir. 1865'te Yahudiler arasında aktif olan dünya çapında 33 misyonerlik cemiyeti vardır. Bu cemiyetlere bağlı 200 temsilciden 126'sı Londra Yahudiler Cemiyeti için çalışmaktadır.¹⁰⁴ 1890'da dünya çapında 37 farklı merkezde cemiyete bağlı 130 misyoner bulunurken, 1900'da 52 merkezde 23'ü onursal çalışan olmak üzere toplam 199 Londra Yahudi Cemiyeti misyoneri hizmet vermektedir.¹⁰⁵

Aynı dönemde cemiyete ait yayınlarda da büyük bir artış görülmektedir. 1880 senesinde üç ayda bir "Jewish Advocate" dergisi yayımlanmaya başlanmıştır. 1885 senesinde, 1835'ten beri aylık olarak basılan "Jewish Intelligence" dergisinin formatı değiştirilmiş ve görsel malzeme ağırlıklı bir hale getirilmiştir. Mart 1891'de cemiyetin İngiltere ve yurtdışındaki çalışmalarına yer veren "Monthly Cycle of Prayer" adlı bir dergi daha çıkartılmaya başlanmıştır. 1893'te "Jewish Intelligence"ın adı "Jewish Missionary Intelligence" olarak değiştirilmiştir. 1894'te cemiyet "Jews and Christians" adlı bir dergi çıkarmaya başlamış, ancak yayını sadece iki yıl sürmüştür. 1897'de S.P.C.K. (Society for Promoting Christian Knowledge), A. Lukyn Williams'ın "Missions to Jews, an Historical Retrospect" adlı kitabını basmıştır. 1897-1900 arasında ise Papaz W. T. Gidney'in dört adet kitabı basılmıştır: "Missions to Jews, Sites and Scenes" (2 cilt), "At Home and Abroad" ve "The Jews and

¹⁰¹ Bayan Tucker baş müdirelik görevinde 25 sene boyunca kalmıştır.

¹⁰² Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 604.

¹⁰³ *Jewish Missionary Intelligence*, Londra Eylül 1917, s. 95.

¹⁰⁴ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 323-325.

¹⁰⁵ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 500-534. 1890-1900 arası dönemde ise cemiyetin yıllık bütçesi sürekli artış göstermiş ve 1900 senesinde yüzyılın rekorunu kırmıştır. Cemiyetin 1897'deki yıllık bütçesi, 1837'deki bütçesinin yaklaşık iki katıdır. 1907'de ise yıllık gelir 1900'deki yüzyılın rekorunu da geçerek yaklaşık 51.000 Sterlini bulmuştur.

Their Evangelization". 1899'da cemiyetin kurucu misyonerlerinden Rev. J. F. De le Roi, "Jewish Baptisms in the Nineteenth Century" adlı kitabını yayınlamıştır. Cemiyet, 1901-08 arasında Quarterly Notes adlı bir dergi daha çıkarmıştır.¹⁰⁶

4. LONDRA YAHUDİLER CEMİYETİ HASKÖY İNGİLİZ OKULU

Londra Yahudiler Cemiyeti'nin Hasköy'de kurmuş olduğu, şapel, misyon evi, okul ve yardımcı birimlerden oluşan misyon merkezine Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında göz atmadan önce merkezin günümüzdeki durumu hakkında bilgi vermekte fayda vardır. Okul yapısını da barındıran Hasköy Londra Yahudiler Cemiyeti misyon merkezinin bulunduğu yerde günümüzde Hasköy İlköğretim Okulu yükselmektedir. Hasköy İlköğretim Okulu, Hasköy'e taşınmadan önce Beyoğlu İlçesi'nin 21. İlkokulu olarak "Kasımpaşa Zincirlikuyu Kaptan Piyale Caddesi'nde 17 numaralı evde 1200 lira yıllık kira ile" Eylül 1929 tarihinde açılmıştır. 1938 yılına kadar eğitim bu binada devam etmiştir. Londra Yahudi Cemiyeti tarafından Hasköy Misyon Merkezi'nde inşa edilmiş olan şapelin Belediye tarafından 7500 lira karşılığında satın alınması ile Hasköy İlköğretim Okulu 4 Ocak 1938 tarihinden itibaren Hasköy Londra Yahudiler Cemiyeti'nin o tarihte artık işlevini kaybetmiş olan merkezinde eğitim ve öğretime başlamıştır. Şapelin bitişiğinde bulunan misyon okulunun önceden İngilizler tarafından Protestan eğitimi amaçlı olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1976 yılında şapelin çan kulesi yıkılmış ve araziye ek bir bina inşa edilmiştir. 1985 yılında ise okul bahçesi içerisinde kalan eski binalar yıktırılarak yerine bugünkü yeni okul binası yaptırılmıştır (Şekil 2). 1986-87 yılında aynı bina içerisinde Hasköy Ortaokulu açılmış ve 1990-91 yılından itibaren de İlköğretim Okulu olarak eğitime devam etmektedir. Farklı tarihlerde yapılan ek binalarla meydana gelen betonarme yapı 1100 metrekaresel kullanılır bir alana sahiptir.¹⁰⁷

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan biri 1906¹⁰⁸, biri de 1910¹⁰⁹ tarihli iki dosya Londra Yahudiler Cemiyeti'nin İstanbul Hasköy'de 1911'de yeniden inşa ettirdiği okulun çizimlerini içermesi açısından önem taşımaktadır. Londra Yahudiler Cemiyeti, 20. yüzyılın başında Hasköy'deki okul yapısını büyüterek tekrar inşa etmek istemektedir. Bu sebeple İngiliz Sefareti, Osmanlı yönetiminden okulun bitişiğinde bulunan ve okul arazisine dahil

¹⁰⁶ Gidney, *a.g.e.*, 1908, ss. 413, 496, 520, 589.

¹⁰⁷ Süleyman Faruk Göncüoğlu, *Tarihte Hasköy: Hasköy, Sülüce ve Halıçoğlu Semtleri Monografisi*, SİNPAŞ Yapı Endüstrisi, İstanbul 2005, s. 163.

¹⁰⁸ BOA, Yıldız Resmî Maruzat, 139/2, Hicri 01/Şaban/1324, Miladi 20 Eylül 1906.

¹⁰⁹ BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910.

edilen arazinin İngiliz Sefareti adına icra kaydını ve eklenen arazi üzerinde inşaat yapılabilmesi için gerekli işlemlerin tamamlanmasını talep etmiştir. 1906 senesine ait dosyada konuya ilişkin biri vaziyet planı olmak üzere üç adet belge yer almaktadır. Belgelerden ilki Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela üyelerinin, okulun bitişiğinde bulunan arazinin okul arazisine dahil edilmesi konusunda çıkardığı kararnameyi içermektedir. İkinci belgede ise ek arazinin İngiliz Sefareti adına icra kaydı konusundaki talep, bu konuda son kararın verilmesi adına Sadrazam Ferit Paşa¹¹⁰ tarafından dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit'e iletilmiştir.

Bahsedilen belgelere göre okul yapısı Hasköy Aynalıkavak'ta Kiremitçi Ahmet Çelebi Mahallesi'nde Ayazma Sokağı'nda bulunmaktadır ve "London Jews Society" isimli İngiliz cemiyetine aittir. İngiliz Sefareti, okul binasına bitişik olan ve önceden Sultan III. Selim Han'ın vakfına ait olan "180 zira 23 parmak dikdörtgen bir arsa üzerine" inşa edilmiş başka bir bahçeli yapının yıkılarak okula eklenmesini talep etmiştir. Bitişikte yer alan arsanın cemiyet merkezi arazisine dahil edilmesiyle, okul yapısı bu arsaya doğru genişletilerek ve daha yüksek katlı olarak yeniden inşa edilecektir. Gerekçe olarak okul binasının mevcut öğrenci sayısını karşılayamadığı belirtilmiştir. Eski okulun üzerine "185 arşınlık bir alanda, 20 zira genişlik, 9 zira 18 parmak uzunluk ve 12 zira yüksekliğinde ve dörtgen formunda" iki kattan oluşan ek bir yapı inşa edilecektir. Böylece zemin ve birinci katıyla iki katlı olan okul yapısı, ikinci kat ve çatı katıyla dört katlı bir yapı haline gelecek ve genişleyecektir.

1910 tarihli dosyada, genişletilen arazi üzerinde erkeklere ve kızlara eğitim veren okulun yeniden inşasına ruhsat verilmesi ile inşaat için yurtdışından getirilen malzemenin gümrükten muaf tutulmasına ilişkin ikisi çizim olmak üzere dört adet belge yer almaktadır. Belgelerde okul müdürü olarak İngiliz "Reverane Vapizekir"¹¹¹ ismi belirtilmiştir. Bu planlardan biri yine okulun eski durumunu gösteren vaziyet planı, diğeri ise yeniden inşa edilmek istenen okul yapısının kat planlarını ve görünüşünü gösteren çizim paftasıdır. Belgelerden ilki bahsedilen konuda Şura-yı Devlet tarafından çıkarılan kararnameyi içermektedir. İkinci belgede ise dönemin Sadrazamı, Sultan II. Abdülhamit'e inşa ruhsatı verilmesi ve inşaat için yurtdışından getirilen malzemenin gümrükten muaf tutulması konusunda bir engel olmadığını bildirmektedir.

¹¹⁰ Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa 15 Ocak 1903-22 Temmuz 1908 tarihleri arasında sadrazamlık yapmıştır.

¹¹¹ "Reverane Vapizekir", İngilizce ismin Osmanlıca okunuşudur. İsmi orijinal hali bilinmemekle beraber Reverane'nin İngilizce'de papaz anlamına gelen "Reverend" için kullanılmış olması akla yatkın gelmektedir.

Londra Yahudiler Cemiyeti'nin bir yapı kompleksinden oluşan Hasköy'deki merkeze ait 1906 tarihli vaziyet planında tüm yapılar ve mekanların isimleri Mimar Burness tarafından hem Osmanlıca hem de İngilizce olarak belirtilmiştir (Şekil 3). Okul yapısı bu kompleks içerisinde yer almaktadır. Bu kompleks içerisinde ayrıca şapel, misyon evi, mutfak ve depodan oluşan dört adet daha yapı bulunmaktadır. Tüm kompleks yaklaşık "30 arşın eninde 40 arşın uzunluğunda" bir araziye kaplanmaktadır. Arazinin doğu bitişiğinde bahçeli bir konut yer alırken batı bitişiğinde "180 zira 23 parmaklık" ek arsa bulunmaktadır. Burası planda "yeni edinilmiş arazi" olarak belirtilmiştir. Planda özellikle okul arazisinin eski sınırları ve yeni sınırları vurgulanarak gösterilmiştir. Kompleksin kuzeyde Okmeydanı Caddesi'ne ve güneyde Ayazma Sokağı'na bakan iki ana girişi vardır. Mevcut okul yapısı kuzey girişinin batısında kalan köşede yaklaşık 10'a 10 arşınlık kare bir alan üzerine oturmaktadır. Kuzey girişinin doğu tarafında ise yine caddeye bitişik olarak yerleştirilmiş şapel yapısı bulunmaktadır. Kompleksin güneye bakan tarafında ise batıdan doğuya sırayla depo, güney girişi, mutfak ve misyon evi yer almaktadır. Arazinin ortası geniş bir bahçe olarak değerlendirilmiştir.

1910 tarihli dosyanın içerisinde yer alan vaziyet planı, yine Londra Yahudiler Cemiyeti'nin bir yapı kompleksinden oluşan Hasköy'deki merkezini ve dolayısıyla da mevcut okul yapısını yansıtmaktadır (Şekil 4). 10 Teşrin-i evvel 1325 (10 Ekim 1907) tarihli çizimin altında mühendis ve mühendis-i evvel namına iki adet mühür yer almaktadır. Çizim, mühendisler tarafından "Hasköy Kiremitçi Mahallesi'nde Ayazma Sokağı'nda 1 ile numaralandırılmış İngiliz cemiyetinden London Jews Society adına erkek ve kız okulu ile bitişiğinde ve Okmeydanı Caddesi'nde 42 ile numaralandırılmış bu kez bahsedilen mektebe eklenecek yıkılmış hane arsasının durumunu gösteren harita" olarak adlandırılmıştır. Okula ilave edilen arsa 42 numara ile işaretlenmiş, komplekse ait beş yapının ortasındaki boş alan ise "gezinti mahali" olarak belirtilmiştir. Kompleksin kuzey doğusunda bir meydan ve kuzeyinde dükkan ve konaklar yer almaktadır.

Bahsedilen vaziyet planında merkezin bulunduğu yapı adasına ait sınır izleri, Alman Mavileri Hasköy haritası ile karşılaştırıldığında merkezin bulunmuş olduğu arazinin günümüzdeki konumu net olarak anlaşılmaktadır (Şekil 5, 6). Ancak merkeze bağlı yapılar ve cemiyetin ismi Alman Mavileri Hasköy haritasında belirtilmemiştir.¹¹² Arsa günümüzde Okmeydanı Caddesi ve Çakırgöz Sokak (eski adıyla Ayazma Sokak) arasında yer almaktadır.

¹¹² Pervitçh ve GOAD haritalarında Hasköy semti yer almadığı için cemiyet merkezinin konumu ancak Alman Mavileri haritasından takip edilebilmektedir.

1910 tarihli dosyaya ait bir başka belge ise, inşa edilmesi istenen yeni okul binasının kat planlarını ve görünüşünü gösteren bir çizim paftasıdır. Paftanın altında Haziran 1909 tarihi ve projenin mimar/çizeri N. Burness'in imzası yer almaktadır. Çizimin altında yer alan notta, siyahla çizilen bölümlerin hali hazırda ayakta olan eski okul binasına ait olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla kırmızı ile çizilen bölümler, okul binasının yeni bölümlerini göstermektedir. Paftanın altına hem İngilizlerin kullandığı ayak ölçüsü (feet) ile hem de arşın ile ölçek verilmiştir. İnşaat alanının yaklaşık olarak 350 arşın olacağı belirtilmiş ve çizim "Londra Yahudiler Cemiyeti Misyonu Kızlar Okulu için aynı yerde apartman olarak önerilen eklentinin planı" olarak adlandırılmıştır. Burness, paftadaki bilgileri hem İngilizce hem de Osmanlıca yazmıştır. Zemin kat, 1. kat, 2. kat ve çatı katı planlarını gösteren çizimlerde odaların işlevleri ayrıca belirtilmemiş, sadece çatı katında bir teras olduğu eklenmiştir.

Zemin kat planında, duvarları siyahla belirtilmiş eski okul yapısının, kuzey ve güney cephelerine dönük birer oda ve üst kat merdivenlerini de içeren bir antreden ibaret olduğu görülmektedir (Şekil 7). Okulun yeni halinde ise, kat güney ve batı yönünde genişletilmiştir. Katın güneydoğu köşesine giriş kapısı yerleştirilmiş, güneye bakan oda daha güneye kaydırılarak, kuzey ve güneye dönük iki oda arasına antre ve koridor eklenmiştir. Ayrıca zemin katın batı kısmında, hem kuzey hem güney cephesine bitişik büyük bir oda tasarlanmıştır.

Birinci kat planında siyahla belirtilmiş eski okul yapısının merdiven kısmı dışında üç adet odadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu odalardan güneye bakan ikisi daha hacimli olmaları sebebiyle sınıf olarak, kuzeye bakan oda ise ıslak hacim olarak kullanılmış olmalıdır. Okulun yeni haline ait birinci kat planında ise üçü kuzey cephesine bitişik ikisi güney cephesine bitişik beş oda ve doğu cephesine bitişik bir de küçük oda yer almaktadır (Şekil 8). Bu odalardan güneye bakan iki oda ve kuzeybatıda yer alan oda yapının genişletilmiş hali için düşünülen yeni birimlerdir. Kat merdivenleri, zemin katta girişe denk gelen güneydoğu köşesinde yer almaktadır ve tüm katlarda aynı köşede bulunmaktadır.

İkinci kat planında ikisi kuzey cephesine bitişik, ikisi güney cephesine bitişik dört oda, kuzey cephesine bitişik bir mutfak ve doğu cephesine bitişik ıslak hacimler yer almaktadır (Şekil 9). Bu kat tamamen yeni inşa edilecektir ve planda kırmızıyla belirtilmiştir. Çatı katı planında ise üçü kuzey cephesine, biri doğu cephesine ve biri de güney cephesine bitişik beş adet oda ve güneybatı köşesinde bir adet teras yer almaktadır (Şekil 10). Bu kat da, ikinci kat gibi tamamen yeni inşa edileceği için planda kırmızıyla çizilmiştir.

Okulun Okmeydanı Caddesi'ne dönük olan kuzey cephesi çiziminde yapının çatı katı ile birlikte dört katlı olduğu okunmaktadır (Şekil 11). Zemin kat, zemin seviyesinden bir miktar yükseltilmiştir. Dolayısıyla yapının planlarda belirtilmemiş bir bodrum katı da olabileceği ihtimal dahilindedir. Çatı katı dışında her katta beşer pencere bulunmaktadır.

Zemin kat ve birinci katta bahsedilen pencerelerin üstü yarım daire formunda kemerlerle geçilmiştir. İkinci kattaki pencerelerin üstü ise basık kemerlerle geçilmiştir. Tüm kemerler sade profilli bir söve ile çerçevelenmiş ve üzengi taşı hizasında bu profiller silme halinde cepheyi enlemesine kat etmektedir. Yine tüm pencerelerin alt hizasında sade profilli birer silme daha cepheyi sarmaktadır. Silmeler, cephenin köşelerinde ve ortasında yer alan pilasterlerle temas ettiği bölümlerde kesilmektedir. Bu dört pilaster, zemin kattan çatıya dek uzanmaktadır. Her biri, tepe noktalarında sütun başlığını andıran bir biçimde profillendirilmiş ve bu profil yatay bir silme halinde tüm cepheyi enlemesine kat etmektedir. Bahsedilen silme ve çatı arasında ise bir attika yüzeyi oluşturulmuştur. Yapının çatısı kırmadır ve kiremitle kaplıdır. Çatı katında kuzeye bakan iki adet küçük pencere daha bulunmaktadır. Okulun girişi ise doğu cephesinde yer almaktadır. Giriş sundurmasının kuzeye ve güneye dönük yan cepheleri, zeminde yarım daire kemerli birer açıklığa sahipken, sundurmanın üstü kuzey, güney ve doğu yönlerinde birer penceresi olan ve merdiven sahanlığıyla ilişkili bir çıkma olarak çizilmiştir.

Mimari Değerlendirme

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan çizimlerde görüldüğü üzere, 20. yüzyılın başında tasarlanarak yeniden inşa edilen Londra Yahudiler Cemiyeti Hasköy Okulu, klasisist cephe elemanlarına sahip, çok katlı kağır bir yapıdır. Okulun kuzey cephesinde görülen pilaster ve profilli silme gibi elemanlar binanın klasisist üslupta tasarlandığını göstermektedir. Cephede karşılaşılan batılı mimari yaklaşım, kat planlarına da yansımaktadır. Katlarda, geleneksel Osmanlı plan şemasından uzak, Avrupa mimarisinin bir ürünü olan apartmanlarda karşılaşılan, orta sofanın yerini koridorların aldığı bir plan şeması uygulanmıştır.¹¹³

Yapı, yansıttığı klasisist üslupla Hasköy'de ve şehrin birçok başka semtinde 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yaygın olan Avrupa kaynaklı mimari anlayışa uymaktadır. Hasköy'de, bu dönemde çoğunlukla kağır yapılar dikilmiş ve bunların çoğu bodrum kat ve zemin kat üzerine bir ya da iki katlı olarak, anıtsal olanlar dışında genellikle de tuğladan inşa edilmiştir. Bu örneklerde cepheler kat silmesi ya da kirpi saçakla hareketlendirilmiş, girişler genellikle cephenin simetri ekseninde dışarıda yerleştirilmiştir. Kütleleri tamamlayan çatılar beşik çatı olarak düzenlenmiş ve Marsilya kiremidisiyle kaplanmıştır.¹¹⁴ Önceleri ah-

¹¹³ Koridorlu plan şemasının geç Osmanlı mimarlığında kullanımı için bakınız: Abdullah Alp Sunalp, *19. Yüzyıl Galata ve Pera Apartman-Konullarında Orta Sofu-Hol Tipolojisinin Gelişimi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 1999; Ayşe Derin Öncel, *Apartman: Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

¹¹⁴ Özge Açıkan, *Hasköy'de Tarihi Çevre Koruma ve Sthileştirme Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, ss. 77-78.

şap evlerden oluşan bir yerleşim dokusuna sahip birçok Osmanlı semti, 19. yüzyılın ikinci yarısında çıkarılan ebniye nizamnameleriyle kağır bir görünüm almıştır. Bahsedilen değişim sonucunda geniş bahçeler içerisinde yer alan ahşap konaklar yerini dar parselasyon üzerinde iki, üç ya da dört katlı, çıkmalı, küçük arka bahçeli ya da taşlıklıklı kağır yapılara ve bunların oluşturduğu sıra evlere bırakmıştır. Özellikle Kumkapı ve Hasköy gibi gayrimüslim ağırlıklı nüfusa sahip olan semtlerde inşa edilen kağır yapılar, dönemin batılı mimari bezeme anlayışını yansıtan söve, pilaster, silme ve korkuluk gibi öğelerle dekore edilmiştir.¹¹⁵

1853'te İstanbul'a gelerek, yaklaşık on sene boyunca İstanbul Misyonu'nun başkanlığı üstlenen Papaz Henry Aaron Stern'in biyografisinde yer alan Hasköy Misyon Merkezi çiziminde, merkezin okul ve kilise yapıları inşa edilmenden önceki hali görülmektedir (Şekil 12). Çizim "Hasköy, İstanbul Misyon Evi'nin Görüntüsü" olarak adlandırılmıştır. 20. yüzyılın başına tarihlenen okul cephesi çiziminde karşılaşılan klasisist üslubun aksine, misyon evi geniş bir bahçe içerisinde yer alan iki-üç katlı ahşap bir konak içerisinde yer almaktadır. Asimetrik bir biçimde yerleştirilmiş konsollu cumbası, kiremit kaplı kırma çatısı, ahşap dikme ve hatılları ve dolgu malzemesiyle yapı, geleneksel Osmanlı evinin özelliklerini yansıtmaktadır.

İçinde misyon evinin yer aldığı bu ahşap konağın görüntüsü, Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl Hasköy'ünü anlatırken betimlediği mimariyi hatırlatmaktadır. Çelebi semtte bulunan ahşap konakları şöyle tasvir etmektedir: "Önce bu belde Hasköy namıyla bilinin ancak süslü bir şehir gibidir, zira 3000 adet kat kat bağlı bahçeli güzel evleri vardır. Bazı bağlarında limon, turunc ve kebbât yetişir. Suyu ve havası tatlıdır. Denize karşı kurulmuş kat kat evleri vardır. Özellikle, Küpeliogulları Murdehay, Nesim ve Kemal adlı Yahudilerin hanelerinin imarı, bağ ve bahçelerinin baharı, çeşit çeşit limonu ve ekşi narı var ki bir bağda yoktur..."¹¹⁶ Ancak Hasköy'deki bu mimarinin izleri zaman içerisinde silinmiştir.¹¹⁷

Hasköy Okulu ilk defa, Papaz Henry Aaron Stern'in İstanbul Misyonu başkanlığını üstlendiği yıllarda bahsi geçen ve semtte önceden var olan bu geleneksel Osmanlı konağı içerisinde açılmıştır. Papaz C. S. Newman'ın İstanbul Misyonu başkanlığı üstlendiği 1860'lı yıllarda ise Hasköy'de bulunan bu evin yanına kızlar ve erkekler için kağır bir okul

¹¹⁵ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5., "Kumkapı" (Nur Akın), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 120-121.

¹¹⁶ Seyit Ali Kahraman; Dağlı Yücel, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 374.

¹¹⁷ *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4., "Hasköy", Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 10-11.

binası inşa edilmiştir.¹¹⁸ Aynı okul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde karşılaşılan yenileme çalışmalarının ardından hizmet vermeye devam etmiş, 1. Dünya Savaşı sırasında kapanmıştır.¹¹⁹ Dolayısıyla Hasköy Misyon Merkezi ve okulun geleneksel ahşap Osmanlı mimarisinden batılı bir anlayışa sahip kagir mimariye geçişi Islahat Fermanı ardından gerçekleşmiştir.¹²⁰

Hasköy’de yaşanan değişimler ve doğal afetler de Hasköy’ün mimari çehresinin batılı tarza dönmesini hızlandırmıştır. Hasköy’de 17. yüzyıl sonlarından itibaren küçük çaplı tersane ve atölyeler inşa edilmeye başlamış, özellikle Sultan III. Ahmed döneminden itibaren ise semt Haliç’te bir sanayi bölgesi haline gelmiştir. Ayrıca tarih boyunca meydana gelen yangın ve salgınlar, Hasköy’deki nüfusun büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında çıkan yangınlar, kolera ve veba salgınları sonucunda, Yahudi nüfusunun bir kısmı Galata’ya ve İstanbul’un çeşitli semtlerine göç etmek zorunda kalmıştır.¹²¹

Sonuç olarak, Hasköy Londra Yahudi Cemiyeti İngiliz Okulu’nun zaman içerisinde değişen görsel kimliği, Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan sosyo-politik gelişmeler ışığında şekil almıştır. 20. yüzyılın başında son şeklini alan bu kimlik, 19. yüzyılda Protestan misyoner cemiyetler ve özellikle de İngiltere önderliğinde gelişen Hıristiyan misyoner mimarisi ile de uyumaktadır. Batılı mimari modellerin misyoner cemiyetler tarafından misyon alanlarına taşınması, bu cemiyetlerce bir anlamda buralara “medeniyetin taşınması” olarak algılanmıştır.¹²² Ancak Hasköy Londra Yahudi Cemiyeti İngiliz Okulu ve diğer misyon merkezi yapıları, Cumhuriyet döneminin medeniyet ve modernizm algısı içerisinde¹²³ uzun süre barınmamış ve farklı tarihlerdeki bilinçli/bilinçsiz müdahaleler sonucunda yıkılarak tarih sahnesinden silinmiştir.

¹¹⁸ Gidney, *a.g.e.*, 1908, s. 364.

¹¹⁹ Gidney, *a.g.e.*, 1912, s. 91.

¹²⁰ Bahsedilen değişim, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’un büyük bir kısmında yaşanmıştır. Henüz 1830’larda, Haliç Boğazi’nin iki yakasındaki geleneksel İstanbul ve modern Galata ayrımı belirgin değildir ve Galata’da dahi geleneksel Osmanlı mimarisinde inşa edilmiş ahşap evler çoğunluğu oluşturmaktadır. Galata ve benzeri semtlerin gayrimüslim bir mimari çehreye kavuşması ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı başkentinin mimari çoğulculuğu başlıca dört mimari tarz, yani klasik, gotik, İslami üslupların yeni biçimleri ve art nouveau ile, özellikle iş hanları, bankalar, tiyatrolar, büyük mağazalar, oteller ve çok katlı apartmanlarda kendini göstermiştir (Girardelli, *a.g.e.*, ss. 113-127; Çelik, *a.g.e.*, s. 101).

¹²¹ Açı, *a.g.e.*, ss. 77-78.

¹²² John F. Butler, “Nineteen Centuries of Christian Missionary Architecture”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, sy. 21 (1962), ss. 3-17.

¹²³ Cumhuriyet döneminde tercih edilen mimari üsluplar için bakınız: Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, Metis, İstanbul 2002.

KAYNAKLAR

a- Arşiv Kaynakları/ Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Yıldız Resmi Maruzat, 139/2, Hicri 01/Şaban/1324, Miladi 20 Eylül 1906.

BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910.

b- Diğer Kaynaklar

Abbott, G. F., *Israel in Europe*. Macmillan and Co., Londra 1907.

Abosch, Sara, "Good Jews and Civilized, Self Reliant Englishmen" Crafting Anglo-Jewish Education in the 19th Century", *New Directions in Anglo-Jewish History*, ed. Geoffrey Alderman, Academic Studies Press. Boston 2010.

Açan, Özge, *Hasköy'de Tarihi Çevre Koruma ve Sthhileştirme Önerileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

Adams, Hannah, *A concise account of the London Society for Promoting Christianity among the Jews*, John Eliot, Boston 1816.

Adler, Herman, *The Jews during the Victorian Era: a sermon preached at the North London Synagogue on Sabbath, June 26th, 5657-1897*, Alfred J. Isaacs and Sons, Londra 1897.

Barnai, Jacob, "Messianism and Leadership: The Sabbatean Movement and the Leadership of the Jewish Communities in the Ottoman Empire", *Ottoman and Turkish Jewry*, ed. Aron Rodrigue, Indiana University, Bloomington 1992.

Benbassa, Esther; Rodrigue, Aron, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. yüzyıllar)*, çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Besalel, Yusuf, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, Gözlem Yayın, İstanbul 1999.

Bozdoğan, Sibel, *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis, İstanbul 2002.

Brude, Benjamin; Lewis, Bernard, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The functioning of a Plural Society*, Holmes & Meier, New York ve Londra 1982.

Butler, John F., "Nineteen Centuries of Christian Missionary Architecture", *Journal of the Society of Architectural Historians*, sy. 21 (1962), ss. 3-17.

Crinson, Mark, *Empire Building Orientalism and Victorian Architecture*, Routledge, Londra 1996.

Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Davison, Roderic H., "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *The American Historical Review*, sy. LIX (Nisan 1954), ss. 844-864.

- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4., “Hasköy”, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 10-11.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5., “Kumkapı” (Nur Akın), Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 120-121.
- Engelmann, Todd M., *Jews of Modern Britain, 1656-2000*, University of California Press, Berkeley 2002.
- First Annual Report of the Turkey Branch of the Evangelical Alliance: Presented before a meeting held in Constantinople May 23, 1856 with a list of officers and members*, The Office of the Journal de Constantinople, İstanbul 1856.
- Galante, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik A.Ş., İstanbul 1995.
- Gidney, Rev. W. T., *The History of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews from 1809 to 1908*, London Society for Promoting Christianity amongst the Jews, Londra 1908.
- _____, *Missions to Jews, A Handbook of Reasons, Facts and Figures for the Pulpit and Platform and for all interested in Church Missions to Jews*, London Society for Promoting Christianity amongst the Jews, Londra 1912.
- Girardelli, Paolo, “Sheltering diversity: Levantine architecture in the late Ottoman Istanbul”, *Multicultural Urban Fabric and Types in the South and Eastern Mediterranean*. ed. Maurice Cerasi, Attilio Petruccioli, Adriana Sarro, Stefan Weber, Beirut Texts and Studies, Orient-Institut, Beirut 2007.
- Göncüoğlu, Süleyman Faruk, *Tarihte Hasköy: Hasköy, Sütlüce ve Halıcıoğlu semtleri monografisi*, SİNPAŞ Yapı Endüstrisi, İstanbul 2005.
- Hyamson, Albert M., *A History of the Jews in England*, Jewish Historical Society of England, Chatto and Windus, Londra 1908.
- Isaacs, Albert Augustus, *Biography of the Rev. Henry Aaron Stern, D. D., For More Than Forty Years A Missionary Amongst the Jews: Containing an Account of His Labours and Travels in Mesopotamia, Persia, Arabia, Turkey, Abyssinia, and England*, James Nisbet and Co., Londra 1886.
- Jacobs, Joseph, *Jewish Encyclopedia*, Funk and Wagnalls, New York ve Londra 1906.
- Jewish Intelligence: A Monthly Register of the Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews*, Londra Kasım 1878.
- Jewish Intelligence and Monthly Account of Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews*, Londra Haziran 1840.
- Jewish Intelligence and Monthly Account of Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews*, Londra Şubat 1841.

Jewish Intelligence and Monthly Account of Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews, Londra Mart 1841.

Jewish Intelligence and Monthly Account of Proceedings of the London Society for Promoting Christianity amongst the Jews, Londra Temmuz 1841.

Jewish Missionary Intelligence, Londra Eylül 1917.

Kahraman, Seyit Ali-Yücel, Dağlı, *Günümüz Türkçesiyle Evlîya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, c. 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

Karmi, İlan, *Jewish Sites of Istanbul*, Isis Press, İstanbul 1992.

_____, *The Jewish Community of Istanbul in the Nineteenth Century*, Isis Press, İstanbul, 1996.

Karpat, Kemal, *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 1985.

Lewis, Bernard, *The Jews of Islam*, Princeton University Press, Princeton 1984.

Mayer, N., *The Jews of Turkey: Lecture*, A. J. Isaacs, Londra 1913.

Martyr, Justin, *Dialogue with Trypho (Selections from the Fathers of the Church)*, M.S. 165. çev. Thomas B. Falls, The Catholic University of America Press, Washington D.C. 2003.

Nahum, Henri, *İzmir Yahudileri 19.-20. Yüzyıl*. çev. Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

Öncel, Ayşe Derin, *Apartman: Galata'da yeni bir konut tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Pamphilus, Eusebius, *Eusebius's Ecclesiastical History*, çev. C. F. Cruse, Merchant Books, 2011.

Picciotto, James, *Sketches of Anglo-Jewish History*. Trübner and Co., Londra 1875.

Proceedings of the Conference on Foreign Missions held at the Conference Hall, Midway Park, London, October 5th to 7th 1886, John F. Shaw & Co., Londra 1886.

Robinson, Charles Henry, *The Conversion of Europe*, Longmans, Green and Co., Londra 1917.

Rodrigue, Aron, *French Jews, Turkish Jews, The Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860-1925*, Indiana University Press, Indianapolis 1990.

Roth, Cecil, *A History of the Jews in England*, Clarendon Press, Oxford 1941.

Russell, Elbert, *The History of Quakerism*, Macmillan, New York 1942.

Shaw, Stanford J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York University Press, New York 1991.

Stokes, H. P., *A Short History of the Jews in England*, London Central Board of Missions and Society for promoting Christian Knowledge, The Macmillan Co., New York 1921.

Sunalp, Abdullah Alp, *19. Yüzyıl Galata ve Pera Apartman-Konutlarında Orta Sofa-Hol Tipolojisinin Gelişimi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Doktora Tezi, İstanbul 1999.

The Jewish Intelligence, James Nisbet and Co., Londra Haziran 1877.

The Jewish Intelligence, James Nisbet and Co., Londra Ocak 1896.

The Jewish Intelligence, James Nisbet and Co., Londra Şubat 1896.

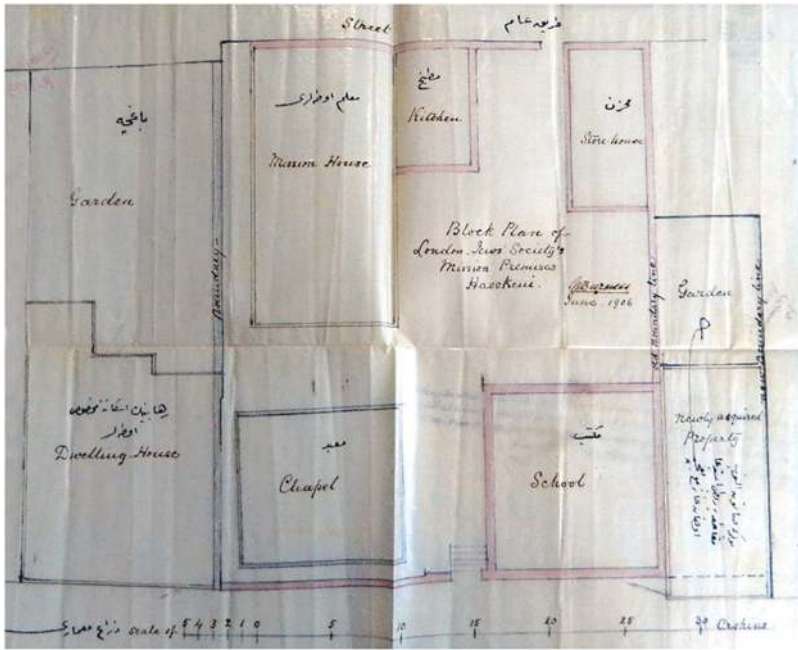
The Jewish Intelligence, James Nisbet and Co., Londra Mart 1896

The Jewish Intelligence, James Nisbet and Co., Londra Kasım 1896.

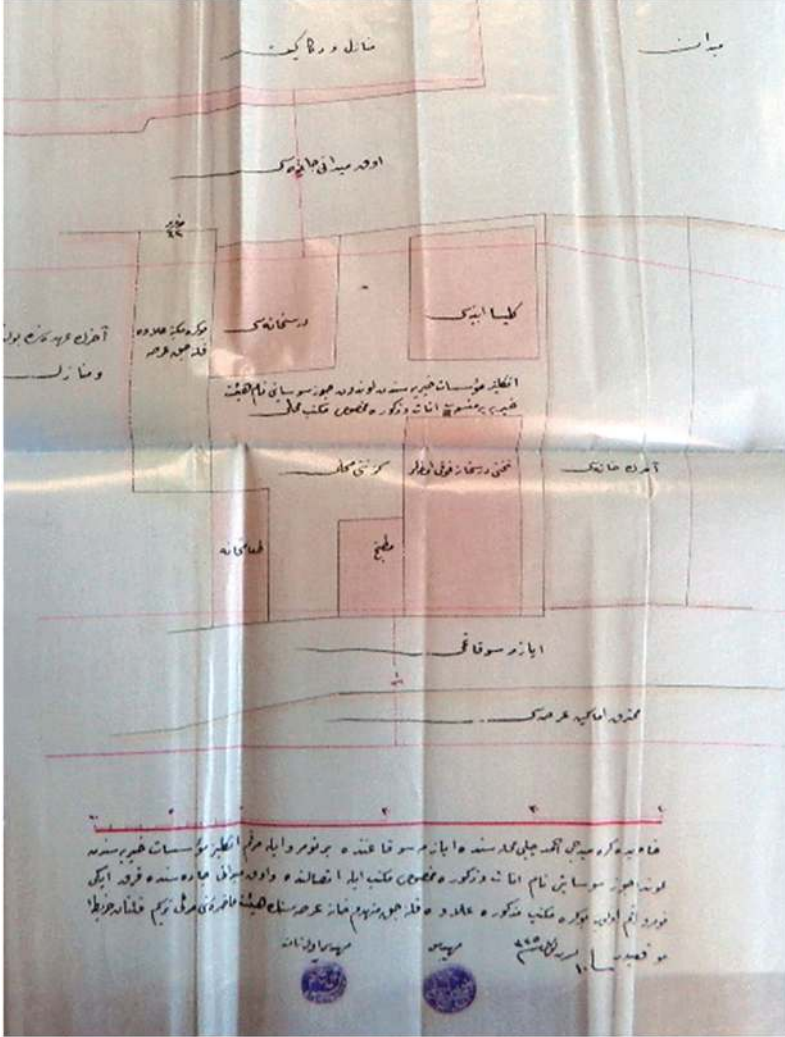

Şekil 3. Mimar N. Burness tarafından çizilen Hasköy Misyon Merkezi vaziyet planı [BOA, Yıldız Resmî Maruzat, 139/2, Hicri 01/Şaban/1324, Miladi 20 Eylül 1906].

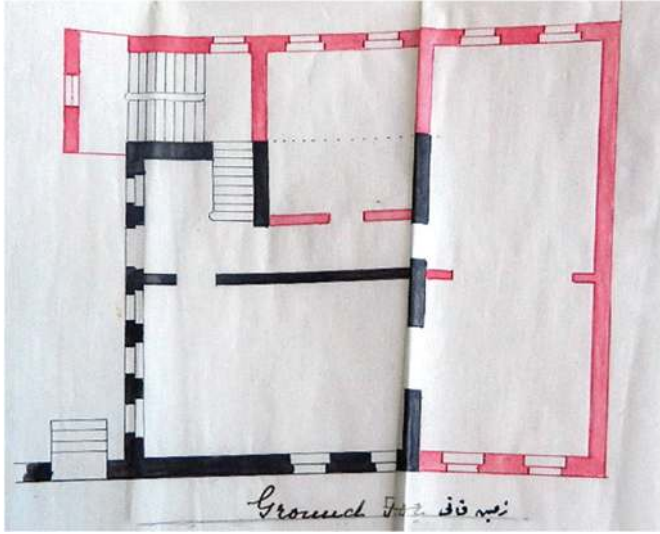
Şekil 4. Osmanlı mühendisleri tarafından çizilmiş Hasköy Misyon Merkezi vaziyet planı [BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910].

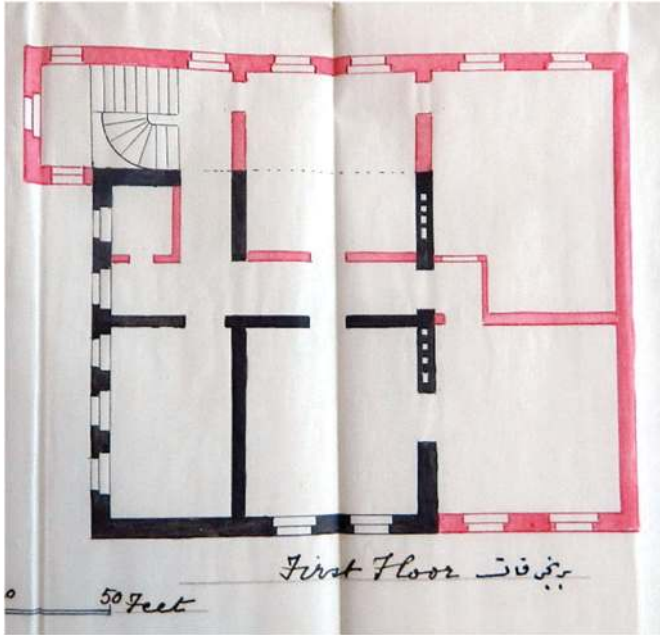
Şekil 5. Alman Mavileri Hasköy haritası [İrfan Dağdelen, Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, c.3, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2006-2007, feuille no K12].

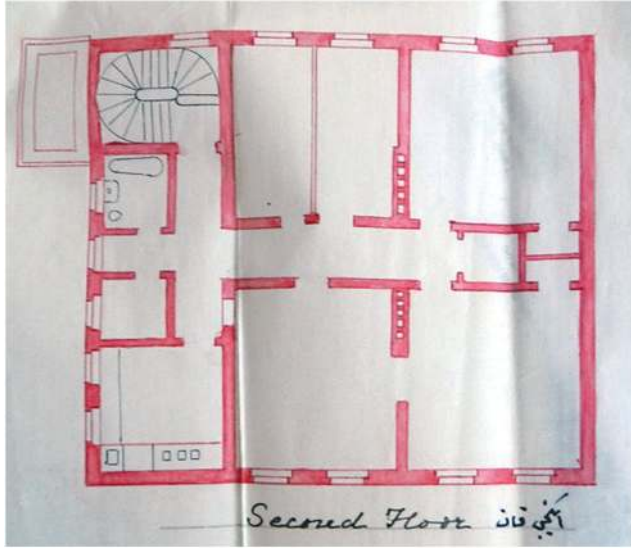
Şekil 6. Alman Mavileri Hasköy haritasında Londra Yahudiler Cemiyeti Merkezi ve Okulu'nun konumu [İrfan Dağdelen, Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları, c.3, İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2006-2007, feuille no K12].

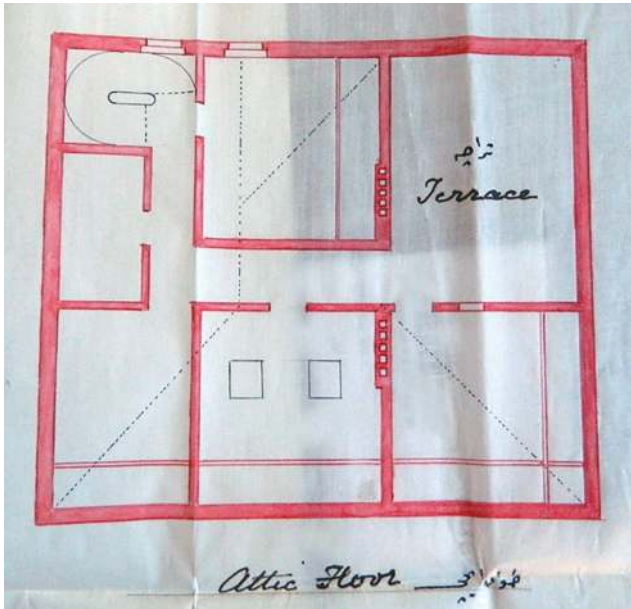
Şekil 7. 20. yüzyıl başında Londra Yahudiler Cemiyeti Okulu zemin kat planı [BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910].

Şekil 8. 20. yüzyıl başında Londra Yahudiler Cemiyeti Okulu birinci kat planı [BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910].

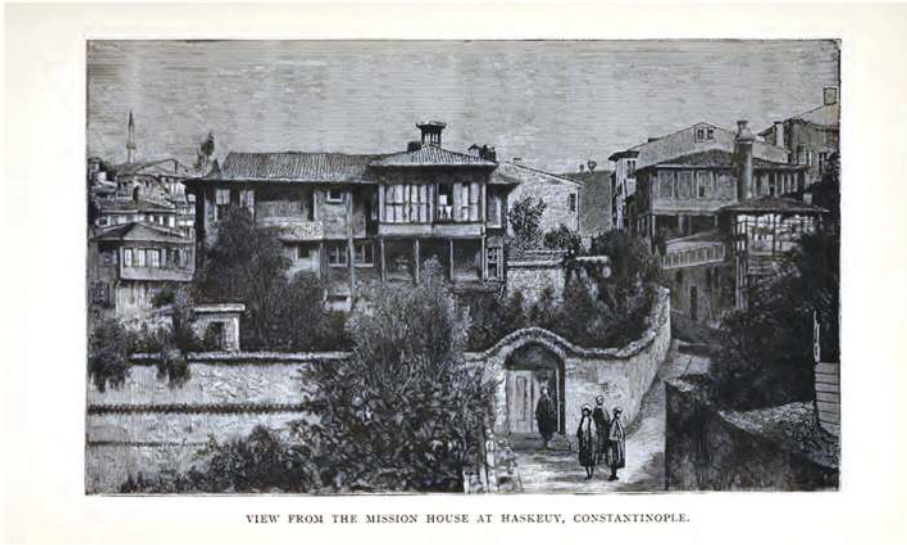
Şekil 9. 20. yüzyıl başında Londra Yahudiler Cemiyeti Okulu ikinci kat planı [BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910].

Şekil 10. 20. yüzyıl başında Londra Yahudiler Cemiyeti Okulu çatı katı planı [BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910].

Şekil 11. 20. yüzyıl başında Londra Yahudiler Cemiyeti Okulu kuzey cephesi [BOA, İradeler Hariciye, 421/1328/S-21, Hicri 10/Safer/1328, Miladi 21 Şubat 1910].

Şekil 12. 19. yüzyıl ortalarında Londra Yahudiler Cemiyeti Hasköy Misyon Merkezi [Albert Augustus Isaacs, Biography of the Rev. Henry Aaron Stern, D. D., For More Than Forty Years A Missionary Amongst the Jews: Containing an Account of His Labours and Travels in Mesopotamia, Persia, Arabia, Turkey, Abyssinia, and England, James Nisbet and Co., Londra 1886, s. 77].

